

Kónya Lajos

Madarak a szögesdróton

Regény

1.

A laktanya sárga tömbjei vaskosan és biztosan álltak a lágy májusban, a zsenge-zöld színárnyalatokból, szelíd fuvallatokból és légies ábrándokból szőtt álomszerű világban. Sárgára festették őket, azzal a hagyományos színnel, amit a Dunántúl mindama tájain, ahol Eszterházy-birtokok voltak — tehát csaknem mindenfelé —, Eszterházy-sárgának neveztek. A fürtjeiket bontogató vadgesztenyék koszorújában igazán festői képet nyújtottak a melegsínű, zömök épületek.

Márton elgondolta, hányszor volt már azon a ponton, hogy sosem látja meg többé a várost, és most, bármily nyomasztó emlékek ültek szívében, a vadgesztenyefák, kis fehér gyertyáikkal, dalra lobbantották őt. A folyosón állt, lenézett az udvarra, újonckorának emlékezetes színhelyére, amelyen most is, mint akkor, jövő-menő bakák útjai keresztelték egymást, és felharsant benne, nyers katonahangon, mint amikor egy század énekel, a nóta, amelynek kedvessége mindig mosolyra indította.

Tizennyolcas laktanya, de magos a teteje,

Ráhajlik a gesztenyefa levele.

Cserebogár, csípd le annak levelét,

Le ne törje, sejhaj, a rohamcsákóm elejét!

Ha visszagondol újonckorára, ugyanazt a szívfájdító melegséget érzi, mint az ifjúság bármely más emlékének felbukkasakor. Pedig hogy berzenkedett akkor a megalázó, gerincropogató, embertelen kiképzési módszerek, a hatalmi tébolyban tobzódó parancsnokok, az elvesztegetett idő és a kultúrátlan légkör miatt! Ma már Szurok szakaszvezetőre sem tud gyűlölettel gondolni, aki annyi emlékezetes napot szerzett nekik könnyörtelenségével. A harag és a bosszúvágy mindnyájukból elillant, mosolyogva gondoltak később gyötrelmeikre. Olykor kicsit büszkéek is voltak mindarra, amit kiálltak. Pedig mi volt ez ahhoz képest, amit a fronton átéltek! Ádám, Balogh, Boda, Cser, Dezső, Ditrich — kezdte sorolni évfolyamtársait, de abbahagyta, mert alig volt köztük olyan, akivel el tudott számolni magának, jónéhányról pedig bizonyosan tudta, hogy elesett.

Akikkel azóta együvé verte a sors, csaknem valamennyien ebben a laktanyában szolgáltak, ha különböző évjáratokban is, az eltelt esztendő új s új közösségeket teremtettek és robbantottak szét. Ezekből a sokat zaklatott évfolyamokból töltődött fel újra meg újra az ezred.

— Márton! — A háta mögött doktor Csupor hadapród hangját hallotta. Felriadt gondolataiból és megfordult.

— Légy szíves — mondta Csupor. A félig nyílt ajtóban állt szomorú mosolyával. Kitarta az ajtót és szétterjesztett karjaival kínálta felé az asztalt, amelyen kenyér, hazai kolbász, szalonna, olajos hal és kincstári alumíniumpoharakban gőzölgő kávé várta őket. Szobatársai már együtt voltak, Tömböly hadnagy az asztalnál ült, kezében a marokra fogott bicskával, felajzott étvággal, mint egy kisgyerek. Doma zászlós az ablaktól fordult vissza éppen, mosolyogva megbiccentvén fejét. Papírijait letette a vaságyra, és az asztalhoz ült.

Jó étvággal, szótlanutlanként ettek, ahogy ez ünnepélyes rabságuk második hetében illet hozzájuk.

A vesztegár tulajdonképpen nem is volt olyan elviselhetetlen, mint amilyenek első hallásra képzelték, amikor a düh eltorzította bennük a dolgok valódi formáit és mindnyájan úgy érezték, hogy valami szörnyű méltatlanság történik velük.

A lavocsnei határállomáson még rezesbanda fogadta őket, s itt is, a laktanya mögötti pályaudvaron, katonai és polgári fogadóbizottság ügködött körülöttük, fennkölt, hazafiasságtól csöpögő szavakkal tetézve mindazt, amit végigkínlódtak egy esztendő alatt — ám az utcára nem engedték ki őket, útjukat örökkel megtűzdelt két párhuzamos szögesdrót szabta ki, amelyen, mintegy „kert alól”, a legrövidebb úton vonulhattak be a laktanyába.

Itt tudták meg, hogy háromhetes vesztegár vár rájuk. Ha minden a legjobban megy, és nem betegszik meg közben senki közülük.

Hiszen egyikük sem gondolta, hogy azonnal szélnek eresztik őket, ahhoz túlságosan sokáig ették a kincstár kenyerét! De hogy kimenőt se kapjanak, amíg a rájuk szabott karantén le nem telik — ez már végtelenül dühítette őket. Felháborodásuk azonban nem tartott sokáig. Mert mi volt ez a pár hét mindahhoz képest, amin ők keresztülmentek! — Soha rosszabb életünk ne legyen! — mondta ki elsőnek Virág Márton, mindjárt másnap reggel, amikor Csupor hadapród a hátát szappanozta a fürdőben. Ott ültek a betonmedence szélén, a kaszárnya alagsorában, bőrük kipirult a gőzben, csak hasuk fehérlett a köldökük felé vezető gyér szőrvonulat alatt, s fölötte, a derekukon viseltek egy-egy lilásszürke övet, ahol a kincstári gatyá korcában megbújt tetvek támadása mindig a leghevesebb volt, s ahol ők ennek következtében a legtöbbet vakaróztak. A kimarjult bőr még viselte a visszavonulás nyomait.

— Várd meg a végét! — dűnyögte Csupor Ádám, aki eleve nem hitt a vesztegár pusztán egészségügyi jellegében, és folyton a rájuk váró gyakorlatok, erkölcsi oktatások és politikai tortúrák ördögi képeit festette eléjük a falra.

Bizonyos, hogy akinek fejében a vesztegár eszméje megszületett, nem volt mentes a „demoralizált hadsereg” maradványainak „átnevelési” szándékától sem. De sosem eszik olyan forrón a kását — az előírt foglalkozások valójában nem igen terjedtek túl egy-egy békebeli pihenőnap keretein. Reggeli csukló, esti tisztelgési gyakorlat, egy-két „erkölcsi” oktatás, ami főleg azt célozta, hogy ne jártassák sokat a szájukat, ha leszerelnek — ezt sem vette komolyan senki. A frontról visszatért négy zászlóalj együttesen is alig haladta meg a háromszáz főt, elhelyezésére bőven elegendő volt a laktanya egyetlen épülete. Körletét kettős drótkerítéssel választották el a többi épülettől, amelyben a pótezred egységeit és irodáit helyezték el. A visszatértekkel való közvetlen érintkezést — még egy kézfogás erejéig is — szigorúan megtiltották.

Ez a körülmény nyilvánvalóan hozzájárult viszonylag nyugodt és kényelmes életükhöz. Saját tisztjeik éppolyan fásultak és fáradtak, mint ők mindannyian, idegen parancsnokaik nincsenek, nem is lehetnének. Végeredményben a karantén csaknem puszta pihenésre és testi erejük feljavításának eszközévé válik, s ebben nem érzik rosszul magukat. Már az magábanvéve nagy dolog, hogy megmaradtak és hazavergődtek, e fölött sem tudnak egykönnyen napirendre térni, túlságosan közlelők kísért még egy-egy sápadt arc, amint alámertül a megsemmisülés hideg hómezőin.

2.

Virág Márton még most is szédeleg mindattól, ami január tizedike óta történt velük, a szörnyű hetek úgy élnek emlékeiben, mint egy ámokfutás, egy hihetetlen, zaklatott álom, a sors kezének szüntelen verése.

Amikor a védőállásokból elindult, a ragadozó szél morogva harapdálta orrát-fülét. Könnyű, ruganyos léptekkel ette a kilométereket, a többiek alig tudták követni. Attól fogva, hogy felkapaszkodtak a Donra ereszkedő lankás domboldalon, még egy, szinte szomorú pillantást vetve a tájra, amelyet most elhagynak, az egyhangú, helyenként vízmosságokkal szabdalt hátságon, védve a mélyben hagyott állások felől, vidáman haladt a metsző szélben. Arcát tűszúrásként érték a hópelyhek. Az út nyugat felé vezetett, boldogság volt elindulni rajta, végre a front mögé, mind messzebb a fegyverektől. Ötödmagával s azzal a feladattal, hogy szállást készítsen a leváltott és berakodás előtt álló zászlóaljnak, kedvére való munka volt. De lépteit nemcsak az öröm, némi aggodalom is hajtotta. Ki tudja, hány tábori örsöt, járórt, felderítést és támadást vezetett a Senki Földjére. Odafele menet mindig megőrizte nyugalmát, de visszajövet, amikor elérte a század futóárkait, s végre holttérben tudhatta magát, ösztönösen megrázkódott, mint aki megint megmenekült. Ezt a gyengeségét sosem tudta leküzdeni. Most is efféle érzett, tágabb határok között; a hazajutás közeli reményével mérhetetlenül megnőtt a hátrahagyott veszély, olyannyira, hogy szinte hihetetlennek tetszett, s ha vissza kellene térniük egy hirtelen kapott parancsra, ha kiderülne, hogy tévedés volt az egész leváltás, hát az semmihez sem fogható rosszat jelentene számukra.

A Sztaro-Nyikolszkoje felé vezető országotat abban a kései órában érték el, amikor a kékség szemlátomást mélyülni kezd, s a lámpák fénye és a cigarettagyújtásra föllobbanó gyufák csöpp világa, mintegy kontrasztként, narancssárgán villan ki belőle.

Az út feltűnően forgalmas, teherkocsik, lovasszekerek, orosz szánok és páncélgépkocsik futnak szervezett rendeltetésük felé. Ők az útfélre szorulva bandukolnak, lehiggadt léptekkel, már fáradtan, tizenöt kilométerrel lábukban. Hátulról teherautó túlkól, a zászlós megfordul, felemeli kezét, látja, hogy a kocsin üres. A német sofőr megáll s egy fél perc alatt fönt állanak a kocsin, nekifeszülve a rohanástól megnőtt szélnek, arcukra fagnak a kipréselődő könnyek és fülükre szorítják kincstári kesztyűbe bújtatott kezüket. Negyedóra sem telik bele, dermedten zuhannak a földre Dimitrijevka közepén. Márton int a vezetőnek, s megindul a legközelebbi ház kiskapuja felé.

A harcizaj vagy elült, vagy nagyon elszakadtak tőle, a csönd úgy terül rájuk, mint a bódító akácillat egy nyári éjszakára, nagyokat szippantanak belőle. Nincs más dolguk, mint a maguk kis szükségleteiről való gondoskodás, tüzet raknak, kenyeret pirítanak és szalonnát sütnek, ülnek a szalmán és várakoznak. Márton végigsétál a falun és minduntalan Doma Pistára gondol, ahogy megáll egy-egy három- vagy négyablakos faház előtt, amelyet nyírfák ölelnek körül, a Tolsztoj-regényeket idéző képek őt is megindítják, szinte érzi, hogy le tudná festeni, de csak emlékezete kamráiba raktározza el őket egymás fölé. Majd előhúzza egyet-egyet és fölmutatja Eszternek: itt jártam január tizenkettedikén, ilyen és ilyen gondolatokkal fejemben. De vajon vissza lehet-e adni egy-egy óra, akár egy pillanat, egy egyszerű kép, vagy akár csak egy magányos nyírfák hangulatát

is — azt a szívszorító, oktalan kis bánatot, vágyódást vagy örömet, amit a tárgyak és emlékek determinálnak számunkra, s aminek ízére öregkorunkban is visszagondolunk majd, elmosolyodva vagy megindultan, mint egy lány emlékéen.

Két nap telt el ebben az idegnyugtató csöndben. A zászlóaljnak a harmadik nap reggelén kellett volna megérkeznie.

A harmadik nap délelőttjén egy idegen őrzetű kereste Virág zászlóst. Azt a parancsot hozta, hogy azonnal menjen át Rogovatojeba s ott készítsen szállást a zászlóaljnak.

Rogovatoje után Andrejevka, majd Sztaro-Nyikolszkoje — már szó sem volt szálláscsinálásról, a rogovatojei kiképzőtábor maradákaival és a zászlóalj töredékeivel sodródott tova, a harmadik hadtest köré szoruló hurokban. Egy vegyes alakulatban találta magát embereivel, szerencsére Tömböly hadnagy parancsnoksága alatt. Negyven fokban hidegekben, tüzéségi tűzben és légítamadások közepette, harcelőrsben és ellentámadásban. Vér, fagy, hullák, menetek, heteken át — a sorsnak sikerült elcsípnie a kedvező pillanatot, a többszörösen köréjük záruló gyűrűből mindannyiszor ki kellett törni, rettetes rá gondolni is, égő falvak világítják meg az emlékezet útjait.

Alig lehet elhinni, hogy mindez négy hónapja kezdődött, az eseményekben rendte-
remlésre vágyó elme éveket gyanít a borzalmak mögött.

És most itt vannak a régi laktanyában, a régi, kedves városban.

Csodálatos tavasz van, majdnem nyárelő: a vadgesztenyék és akácok, az orgonák és a hársak szinte egyszerre virágnak, bódító illatok szöknek be a kaszárnya ablakain, hogy feledtessék velük a robbanó gránátok és a foszló hullák szagát.

A legnagyobb béke mindig a háborúk befejezését szokta követni, az emberek ilyenkor hisznek legkevésbé egy új háborúban, úgy vélik, mindenki megcsömörlött belé és lehetetlen még egyszer belevinni őket. Még nincs vége, de ők a maguk részéről befejezettek tekintik, nem tudják elképzelni, hogy egyhamar behívót kapjanak, eleget szolgáltak és szenvedtek ahhoz, hogy ezt megérdemeljék.

A betegek mohóságával tekintenek ki a rácson, mintha ösztöneik mélyén mégis attól tartanának, hogy nincs sok idejük. Bizonyos, hogy egyelőre semmi sem lesz fontosabb számukra a szerelemnél, hiszen oly sokáig voltak számkivetve csodálatos kertjéből.

Mindnyáján a délutánokat várják, a látogatás óráit. Várják is, félnek is tőlük, mert jól esik lányokat, asszonyokat, embereket, civileket látni, de az anyák, apák, feleségek és szeretők szemében nehéz elviselni a vádat és szemrehányást, hogy ők élve jöttek haza. Ezen nem igen enyhítenek a Tűzkeresztek, Kisezüstök, Nagyezüstök és Signumok sem, legfeljebb hangsúlyozzák, hogy ők is ott jártak, ahol aratott a halál.

Élni, élni mégis jobb.

Doma István zászlós éppen befejezte borotválkozását, amikor Tímár őrzetű bekopogtatott a szobába. Jelentette, hogy látogatója van, egy fiatal hölgy keresi. Jóindulatú cinkossággal kacintott is hozzá, aztán sarkonfordult és elment. A zászlós magára kapta zubbonyát, egy pillantást vetett még a tükörbe és elindult.

Márton mosolyogva nézte barátját a folyosó ablakából, szerette ezt a kedves, melegszívű, kicsit lobbanékony fiút. Három évvel fiatalabb őnála, de egyazon iskola bocsátotta szárnyra őket, s ez is elég lett volna ahhoz, hogy önmagához közel érezze őt. Olykor irigyelte mindig érzelmi gazdagsággal telített, hangulatoknak kitétt, néha szinte állhatatlannak tetsző természetét, ami különösen lányismerőseivel való viszonyát jellemezte. Neki még könnyebb kapcsolatai is tele voltak problémával. Mennyi gond, aggodalom és vívódás kísérte Vilmával való szakítását! Ami pedig Esztert illeti, a kedves oly mélyen ivódott belé, hogy el sem tudná nélküle képzelni további sorsát. Túrelmetlen-

sége is legfőképpen vele kapcsolatos. Hosszú hónapok óta nem tudott róla, a visszavonulás megszüntetett minden postai összeköttetést. Végre Kszaverovban, a zászlóalj gyűjtőhelyén, nem sokkal hazaszállításuk előtt kapott egy csomó tábori lapot. Nemcsak Eszter aggodalmairól értesült — hiszen ról sem tudtak otthon semmit, sőt: holt-hírért költötték —, de arról is, hogy a lány megvált az árvaházról és a pogándi református iskolánál kapott állást, ahová szerencsésen meg is érkezett. A hír meglepte, s bár aggodalomra nem adott okot, mégis tele volt bizonytalansággal, elképzelte az ismeretlen falut, tantestületével és papjával, parasztjaival és iskolásgyermekével, irigyelte és féltette tőlük Esztert, holott örülnie kellett volna, hogy jó helyre került. Ám az árvaházban, a neki oly ismert és kedves környezetben valahogy nagyobb biztonságban tudta. De miért nem ír, vagy miért nem ül vonatra, hogy meglátogassa őt? Gyengébb perceiben rémképek toladtak tudata felszínére, de legyűrte őket, bízni akart Eszter hűségében.

Csupor hadapród, akinek mellét egy Kisezüst és egy Nagyezüst ékesítette, szomorúan nézett barátaira.

— Nem lehet elfeledni Olgát — mondta.

Neki is voltak emlékei a laktanyáról, ha nem is oly mélyek és tartósak, mint a két zászlósnak. Hiszen ő csak póttartalékos volt, miután elvégezte az egyetemet. Az a három hónap igazán nem volt alkalmas maradandó és meghitt kapcsolatok kialakítására. Most aztán Olga úgy betöltötte egész belső világát, hogy legszebb emlékei is elhomályosultak mellette.

— Mit gondolsz, van-e remény arra, hogy valaha találkozzunk? — faggatta Mártont. A zászlós azt felelte, elég diplomatikusan, hogy semmi sem lehetetlen, különösen, ha tekintetbe vesszük a háború kimenetelét, ami most már egyikük előtt sem volt kétséges.

Mi kell ahhoz, hogy az emberek észretérjenek és felkészüljenek megszokott világuk várható pusztulására?

A katonáknak eléggé szájukba rágták, hogy ne beszéljenek élményeikről és tapasztalataikról. Beszélni fognak. De vajon lesz-e valami foganatja? Most, hogy maguk megmenekültek, szívesen elhessegették toladó gondjaikat, a front messze van és a tavasz olyan csodálatos, hogy nem is szabad másról beszélni, mint szerelemről.

Az ablakokban kíváncsi fejek bukkantak föl. Az órát tudakolták egymástól, a látogatási időt várták.

A tüzér laktanya felől sűrű akácillat szállt feléjük, mint aszályos mező fölött a sokat ígérő esőfelhő. A Szent Mihály, Szent András és Boldogasszony templomának harangjai egymás után megszólaltak és zúgásuk betöltötte a várost.

Hangjuk mit sem változott egy esztendő alatt, éppolyan diadalmasan és ünnepélyesen zengett, mint azon a napon, amikor végig kellett masírozniuk a Várkörön, felvirágozva, könnyező asszonyoktól és integető férfiaktól kísérve. Lópaták és dobogó emberi szívek döngették a vagonok deszkafalát, de nem volt szabadulás, el kellett viselniük a sors könnyörtelen szigorúságát.

3.

A szerelvény Kurszk felé tart, folyvást délnek. Tiszta kék ég hajol a serkedő tavasz fölé, német katonák szántják a zsíros, fekete földet, ingujjra vetkőzve. Az árkokban néhol kétméteres hó, mint Farkasdon, egy hónappal korábban. A süppedő rét peremén száraz fűzfák haját borzolta a nádasok felől szárnyrakelt szél, ó, most megfájdul a katonák szíve, ha rá gondolnak! A szerelvény közepén egy másodosztályú személykocsi, a tiszték részére, a többi tehervagon, hat lónak, negyven embernek. Virág Márton, bár kényelmesebb a személykocsi, és nem is vonhatja ki magát társai közül, némi lelkiismeretfurdalással küzd, valahányszor leszáll a kocsiról és hátramegy a szakaszához. A szakasz együtt van, úgy, ahogy a farkasdi réten lefényképezték egyszer, kis csoportkép a nyitott kocsiajtóban, az első sor a lábát lógatja, a mögöttük levők egy lócán ülnek, a hátsók állnak. Egykedvűen bámulnak bele az idegen tájba. Még vadonatúj rajtuk minden, sapkájukon a nemzetiszín szalag is, csak a hervadt virágokat hajigálták el régen. Orelben kimenő volt az este, a szerelvény egész éjszaka a pályaudvaron állt. A szédült, romokban heverő hatalmas város nem volt valami üdítő látvány, emberei sem. Rongyos, lézengő, szomorú tekintetű emberek mentek valamerre, mintha csak céltalanul őgyelegnének. Nincs kedvük otthon ülni, halottaik is vannak és menekülteik, és katonáik messzi harctereken, sokat kiálltak eddig is ezek az emberek. Itt is tömértelen katona nyüzsg, de ezek nem az övéik, hihetetlen, hogy is kerültek ide. Pedig berendezkedtek máris alaposan. Soldatenkino — oda csak ők tehetik be a lábukat, általában, ahol ők vannak, ott mások, alacsonyabbrendű népek gyermekei nem tartózkodhatnak. Elég, ha az utcán kénytelenek látni őket, de kellene mégis, valakinek dolgoznia kell, ahol még lehet dolgozni. A földeken lehet, a romokat is el lehet takarítani, de a gyárakban nem igen akad épségben maradt gép sem. Sok vihar zúdult már erre a városra innen is, onnan is. Szürkeruhás német katonák sétálnak furcsán nevető lányokkal, a civilruhás férfiak szemében haraggá válik a szomorúság. Magyar bakák őgyelegnek egykedvűen, akár az otthoni korzón.

A frontra menők nem sok örömet lelnek ebben a szemlélődésben, csakhamar visszazállingóznak az állomásra. Sötét este van már, alig találják rá a szerelvényre, mert azóta is befutott néhány vonat s az övéket kitolták az állomás elé. Fáradtak voltak, nemcsak a napok óta folyó utazástól, de a sok látványtól is, amit elébük küldött a háború. Eleinte megboradtak a lódögök és rohamsisakos sírok láttán, de meg kellett szokni, végül is a test fáradtsága legyőzi az undort és a félelmet, az ember, szerencsére, elfásul. Csak a kérés, vézna gyermekkezeket nem lehet elfeledni. Mártonban, talán amíg él, mindig vissza fog kísértetni az a koravén, csontos, fáradt és könnyes kisfiúarc, ahogy suhant a mozgó vonat mellett, azzal versenyre kelve, és kenyérért nyújtotta két vézna karját, amelyen könyékig felcsúszott a rongyos katonazubbony bő ujjá. Gomelben, igen, ott volt, ki kellett szórni egy csomó komiszkenyeret, micsoda boldogság gyúlt az arcokon! A kenyér! Az éhes ember sosem húst vagy főzeléket kíván, hanem kenyeret. A kenyeret nem lehet megenni, nem lehet elfeledni, nincs pompásabb illat a friss kenyér szagánál! Ha nincs kenyér, cigarettát kérnek a gyermekek, tíz-tizenkét éves fiúk szájasarkában otthonosan csüng a cigaretta, a dohány feledtetni velük leginkább az éhséget. Rombadólt házak, gyárak, halott harckocsik, lövegek és autók között bomba-

tölcsérekkel megtűzdelt tájakon futott át velük a szerelvény, de legjobban az éhes emberek arcára kell emlékezniük. Dél előtt, alighogy megálltak Brianszk körül, repülőzűgás omlott le a végtelen kék magasságból, s nyomban utána, jó kőhajításnyira a szerelvénytől, fekete füst csapott fel, mint a gejzír, hatalmas dörrenéssel mázolta tűzszínnű villanását és sötét árnyát a tiszta égre. Egy rommálott gyártelepen felugattak a légvédelmi ágyúk, kis pamacsokat szórva a menekülő gép köre, eredmény nélkül. Két német vadász röppen utána, sosem fogja elérni. Felborult, töltésekről legurult MÁV-kocsik a mocsarakban, felpuffadt ló-tetemek, amelyeknek fején torz, világcsúfoló vi-gyorgás ül. A zászlóalj elfoglalja helyét a szerelvényen, az emberek levackolódnak a kocsik padlóján szétterített szalmában, jó volna aludni. De halk berregés hallatszik a magasból, felszáll egy-két világító lövedék, mintha a bizonytalan égen tapogatózna csak, félig-meddig szórakozásból. Aztán megszólalnak szerte a légvédelmi ágyúk, piros és zöld rakéták százaival pásztázva végig az eget, amelyen elhalványulnak a csillagok. A friss szemek kíváncsi ártatlansággal nézik a tűzijátékot, még jóformán semmi tapasztalatuk arra nézve, hogy ez a halál őrjöngése, a színes csoda elbűvöli őket egy időre, aztán elalussznak s újra felriadnak, mert az ágyúk, kisebb megszakításokkal, szakadatlanul szólnak és a légterben folyton kóvályog egy-két rata, minthacsak a németek rengeteg légvédelmi gránátját akarná felszíppantani a földről, hogy ennyivel is kevesebb legyen nekik. Tömértelen birodalmi márkát elpocsékolnak ezen az éjszakán. A vonat ablakai remegnek a robbanásoktól, felriadnak az alvó katonák, alig gondolva arra, hogy a jobbra-balra becsapódó gránátokból egy-két telitalálat is érhetné a szerelvényt. Így virrad rájuk a nap megint, aztán viszonylag csend lesz, s a szerelvény elindul velük mind beljebb az idegen földön, egyre közelebb a halál nagy országútjaihoz. A nappal már tréfára indítja őket, a reggeli, majd a tízórai olyan jól esik, hogy felderülnek tőle. Tiszta kék ég hajol följük és német katonák szántják a zsíros, fekete földet, ingujjra vetkőzve.

Eszter most az iskolában áll, a padok előtt, és kedves hangján a tizedestörtek írását és olvasását próbálja megértetni a gyermekekkel. Valószínűtlenül messze van térben és időben, s Márton fogcsikorgató tehetetlenségével gondol arra, hogy talán soha többé nem látja, átkozza magában a sorsnak, véletlennek és istennek nevezett „szórást”, amelybe belekerült, talán egy zászlóaljírnok szeszélyes ötlete folytán. Az ember útján még az sem közömbös, hogy milyen betűvel kezdődik a neve, élet-halál függhet tőle. Mert vagy előlről kezdik a névjegyzéket, vagy hátulról, az is megeshetik, hogy középen, de mindenképpen rendje van annak; van, aki minden behívás alkalmával sorra kerül, és hiába próbál késlekedni, a remény, hogy létszámföldröttivé válik — mindig többet hívnak be, mint amennyire szükség van —, szétfoszlik, mint a pára.

De még ez is hagyján. Márton azóta sem tud szabadulni a képtől, és ennek fel-felvilanása hallgattatja el a saját sorsa fölötti lázongásokat. A dátumra is emlékszik, május nyolc, egy lengyel állomáson vesztegelt a szerelvény, sokáig, szinte halálra unták már az egyhangú tájat, a sivár, emberi ürülékkel teleszórt állomást, amelyen különböző államok tulajdonából származó teherkocsik álltak össze-vissza, amikor befutott egy szerelvény, zart, piros kocsikkal, amely az élet eleven győzelmét lehelte. Az ablakrácsok mögött emberi tekintetek villogtak, ujjak nyúltak ki segélykérően, görcsös vonaglásokkal, mint egy-egy ismeretlen állat. Német katonák cirkáltak a szerelvény körül, olykor felhangzott ordításuk. Mint amikor az állatokat csillapítja az ember, artikulátlan, külön nyelven szóltak. A szerelvények között, elnyűtt ruhákban, porosan és fáradtan, lányok dolgoztak, hajladozó testük, sóvár és irtózó szemük a föld szemetét válogatta, söprű vagy lapát volt a kezükben, az ürüléket, a papír- és szalmahulladékokat takarították velük össze. Márton reménytelennek látta ezt a munkát, a jövő-menő

vonatok gyártották a piszkot, valószínűleg sosem lehetett megszüntetni. Időnként lehajolt egy-egy lány, felvett valamit a földről, riadt tekintettel körülnézett és a szájába kapta, majd fogaival morzsolni kezdte. Márton csak később eszmélt arra, hogy kenyérhéj-darabokat szednek fel a piszokkal és trágyával teleszórt pályaudvarról. Nagyon megsajnálta őket, mert csak az éhség bizonyos fokán tesz ilyet az ember. S ezt is milyen óvakodva! Amikor a közelükbe ér egy cirkáló katona, megáll a foguk őrlő mozgása, csak a seprű és lapát mozog, annál gyorsabban, kezükben. Két lány a zászlóalj szerelvénye mellé lopakodik, hleb, mondják, arcukon az örület mohóságával. Márton látja, hogy szakasza kocsiójából kenyeret adogatnak ki. Az egyik lány, elnyűtt ruhájában is szép, alakja egyik kolléganőjére emlékezteti őt, kezét felnyújtja egy fél kenyérért és lesütött szemmel köszöni meg, de rajtaveszt, mert a német őr meglátja, káromkodva, sietős léptekkel odavágtat és csizmás lábával belerúg a menekülő lány hátuljába, hogy az, szegény, elesik a szennyes földön, kenyere elgurul a piszokban. Rettenetes még nézni is. — Te állat! — kiáltja a német felé Márton, első felindulásában nem tudja, hogy teljesen tehetetlen a pribékkal szemben. — Was? — kérdezi a katona, a magyar szerelvény felé tekintve. Innen is, onnan is kiáltoznak felé, nem érti, megrázza fejét és elsiet a szerelvény vége felé. A lány már feltápáskodott a földről és megszeppelve, óvatosan körülnéz, majd felveszi a kenyeret és elsiet vele, arcán a megcsúfolt emberség fájdalommal. De lehet, hogy ezt a fájdalmat csak ők érzik már, a nézők, a lány rabságba ejtett és meggyötört állapotok félelmét és szorongásait érzi csak, az éhséget és a szomjúságot, a fáradtságot és az alvás vágyát, elemi szükségleteket, amelyek a testre tartoznak csupán. Hol van már az emberi méltóság, a női büszkeség s mindaz, ami háborítatlanabb napjaiban az életét tette.

Mind kisebb lesz, ahogy távolodik, s lassan belevész a többiek zilált, hajladozó csoportjába. Márton keserűen néz utána, aztán társaira tekint. Doma Pista jegyzetfüzete fölé hajol s feljegyzi: pribék a pályaudvaron, belerúg egy szép zsidólányba. És szerte a magyar kocsik mellett kenyérszeletek repülnek a lányok felé. A harci szellem pedig, ha egyáltalán volt ezekben a magyar katonákban, nagyon lecsökkent a tapasztalatoktól. A hírek úgy röppentek föl előttük és mögöttük, mint a verebek, hirdetvén a sors, a végtelenség mindenhatóságát. Délután négytől másnap reggelig kell állniuk egy végtelen mező közepén, mert egy szerelvényt felrobbantottak előttük. A hírek huszonnycsalottról beszélnek. Nem kell kimenni az arcvonalba sem, hogy meghaljon az ember. Talán nem is volna a legrosszabb megoldás, mindenesetre jobb, mint egy csomó kínlás és szűkülő félelem után jutni el ugyanoda, a megsemmisülés fekete örvényeibe. A zászlóaljparancsnok elrendelte a pihenők biztosítását, de a szerelvény elejét, közepét és végét is tüzelőállásban lévő géppuskák és golyószórók őrzik. Pallag hadapród egy fékezőfülkében áll, szolgálatban van. Doma zászlós a szakaszánál tartózkodik, ott ül az emberek között a vagon szélesretárt ajtajában, minden kanyarban látható szakállas krisztusarca. Régi nagygyakorlatokra gondol, amikor nótázva lógatták lábukat az elsuhanó tájak fölött. Alapi alezredes a másodosztályú koci első fulkéjében ül, segéd tisztjével, Tarján Ferenc főhadnaggal beszélget. Az őrnagyot elég váratlanul érte a hadi-beosztás, azt hitte, megöregszik járási leventeparancsnoki minőségében, nem nagy lelkesedéssel cserélte fel egy mozgósított zászlóalj vezetésével. A pótezred-parancsnok azt mondta neki, hogy nem válik hátrányára egy kis hadiszolgálat. Bár hiszen ott volt ő már az első világháborúban, fiatal hadnagyként, a Doberdón és Galíciában, de meg kell próbálni ezt is, ha pályafutása úgy kívánja. Abban reménykedett, hogy hamarosan leváltják, tettek erre célzást is előtte. Különben az az elv, hogy minél többen szerezzenek hadiszolgálatot a tisztek közül. Tarján főhadnagy meg tartalékos, civilben tanár, őt éppen nem fűti különösen semmiféle katonai karrier-vágy, az az egy vigasztalja, hogy az alez-

redes őt szemelte ki segéd tisztjének, talán biztonságosabb ez, mint századparancsnoknak lenni. Bár ki tudja. Mindannyiukban benne él a szorongás, de egyúttal a remény is, nem tudják még beleélni magukat a háborús viszonyok közé, hol tragikus, hol vigasztalóbb színekben tűnik fel a front. Pallag hadapród viseli tán a legkönnyebben, uralkodó érzése a fiatalos kíváncsiság, ő még tele van gőzzel, azt gondolja, vitézkedni fog, már látja mellén a megszerzett kitüntetést is, Nagyezüstöt, de legalább Kisezüstöt, mindjárt másképp néznek rá a lányok, ha szépen dekorálva tér majd haza.

Amikor Kurszkban kirakodtak, egy májusi estén, már sötétben, különös érzésekkel hallgatták a felettük elzúgó egyetlen repülőgép morgását, mintha védtelenebbek lennének, mint utazás közben. A toporzékoló lovakat befogták a kocsikról levonszolt járművekbe, felmálhálták a kis géppuskás lovakat, a lovászok elővezették a századparancsnoki hátsólovakat, aztán a zászlóalj elindult a város felé. De nem jutottak messzire, csak a város túlsó szélére, amely a legtávolabb esett a vasúttól, ott éjszakáztak a széles, poros utcán, a kis földszintes házak között. Leheveredtek az útmenti füves padkára, a házak tövébe, de a hideg csakhamar felverte őket, toporogva várták a hajnalt.

4.

A május harsogó zöldjében a halál keserű füstje lebegett. Amikor a németektől átvették az arcvonal védelmét, még április volt, az éppen kibomló rügyek jelezték, hogy a föld él és hajlandó újra kezdeni mindent. A németek úgy viselkedtek, mintha nyaralának, az ibolyántúli sugarakkal zsúfolt tavaszi napfényben világos bőrüket süttették, s félmeztelenül, vagy éppen úszónadrágban mászkáltak a tapasztott-falú faházak között. De azért megkönnyebbültek, amikor a magyar csapatok leváltották őket, egy kis időre legalábbis tartalékba mennek, hogy aztán melyik frontra dobják őket, azzal ráérnek foglalkozni majd akkor. A zászlóalj félig kiépített fedezék- és árokrendszert, priccsekkel felszerelt parasztházakat és tetveket örökölt tőlük. De a faházakat és bunkerokat teleragasztották Hitler arcmásaival és magazinokból kivágott aktképekkel. Mindez oly szirupos volt, hogy csak a Lili Marleen dallamát kellett hozzádúdolni, kész volt a pacsulizagú háborús hangulat, amelyet otthoni vénkisasszonyok teremtenek maguknak, amikor katonákat álmodnak vigasztalan magányukba.

Az első század a zászlóalj tartaléka lett, így rendelkezett Alapi alezredes. Ez egyelőre megnyugtatónak látszott, mert a faluban szállásolták el őket, rajonként egy-egy házban, míg a két másik század a félig kész futóárkokkal összekötött bunkerokat kapta, nekieshetett a földmunkának. Bár ebben itt sem volt hiány, az alezredes úr óvóhelyeket építtetett velük a házak udvarán, nemsokára kiderült, hogy nem volt bolondság. A falu voltaképpen két házsorból és lazán hozzátapadó szórványos házakból állt. Helyenként a két sor is úgy eltávolodott egymástól, hogy alig lehetett átkiabálni a túlsó oldalra, mert egy patakkaal hosszában kettéosztott üdezőld rét nyújtózott el közbul, partjain fűzfákkal. A vizenyős réten boglárkák és mocsári gólyahírek aranyvirágai ragyogtak, mint egy kínai selyem finom mintái. A házak előtt futó, magasabb útra egy-egy ól kapaszkodott föl a lapályból, mintha a padkára könyökölve figyelne az idegen katonákat. Itt-ott falconkok és üszkös gerendák adtak hírt valamikori házakról és ólakról, s ha a fűzek és bodzák illata nem nyomta el, savanykás fa-füst szagát hozta feléjük a selyemlágyaságú szellő.

A századirodául szolgáló parasztház nem különbözött a többtől, csak központi fekvése predesztinálta arra, hogy annakidején Günther főhadnagy benne jelölje meg „harcálláspontját”. A 134/III. zászlóalj első százada készen örökölte ezt is. Az „urak” a német tiszt vendégeiként ülték körül az asztalt, és a világítórakéta-pisztoly hüvelyekből készült kupicákból rozspálinkát ittak. — Zum Wohlsein — emelte föl pohárkáját Günther, miközben a zászlóalj védőkörletét és a járőrözések útvonalait magyarázta egy térkép-vázlaton, majd a háborúról általában kezdetű beszélni, mint a férfiaság iskolájáról. Gráf hadnagy jól értette minden szavát, hiszen neki anyanyelve volt a német, ha nem is ez a sebesszavú, különösen zengő. Reiter Tófor zászlós természetesen szintén tudott németül, s időnként tolmácsolásra is gondolt, bár Virág Márton sem lehetett eladni. — Hamar beállt a tél — mondta Günther főhadnagy —, az ősszel csak idáig jutottunk. Az idén előretörünk az Uralig és lefutunk a Kaukázusig. — „Te jóisten — gondolta Márton —, ez úgy beszél, mintha csak futópálya volna a Szármát-síkság!” — Géppuska-sorozat szólt az arcvonal balszárnya felől, mint hosszan elnyúlt tiltakozás. Gráf hadnagy táguló orrlyukakkal szimatolt bele a messzeségbe, mint a tüzet érző ló.

Reiter zászlós kopaszodó fejét simogatta és cigarettára gyújtott. Bíró Péter egykedvűen rágta lekonyuló bajuszát. Günther főhadnagy udvarias gesztusokkal kísért intelligens beszédét hallgatták, a csillogó szemüveg mögött egy okos szempár villant rájuk, mégis érezték, hogy fölénye nemcsak a harcedzettségéből ered, van benne egy adag abból a híres „felsőbbrendűségi érzésből” is. — Csang Kaj-seknek pechje van — magyarázta Günther —, pedig jobb sorsot érdemelne. Mi kénytelenek vagyunk ellene harcolni, holott nemzeti ügyet képvisel. Ez az ő privát pechje — legyintett és újra megemelte pohárkáját. Zengett a távbeszélőkészülék, a főhadnagy fölemelte a kagylót, s jobbára bólogatásokkal és igenlésekkel felelt, majd a beszélgetés után azt mondta: — Herr Gráf, nem akarnak kimenni az esti járőrrel? Meg kell ismerkedniük a tereppel! — Ja, ja, natürlich — helyeselt a hadnagy. — Virág és Bíró zászlós urak, menjetek ki a német járőrrel, holnaptól fogva magatok is járőröket vezettek majd. — Megállapodtak az időpontban, összeigazították óráikat és Günther fölemelte poharát. — Also — mondta és lehajtotta a pálinkát.

Márton Reiter Tóforral szállásolták el egy házban, amely bizonyára egy asztalosé volt, amikor a lakosságot még nem telepítették ki a frontvonal mögé. A kamra legalábbis asztalos-szerszámokkal volt tele. Volt egy üveg firmisz, egyik este krumplit süttöttek benne, különös íze volt, de megették. A szoba egyik felében deszkapriccs húzó-dott faltól falig. Elfértek rajta hatan is, de ők csak négyen voltak, a két zászlós és a két tisztilegény. Virág Márton, amikor elsőízben feküdt le a pokróccal letakart, kemény fekhelyen, meredten nézte a képekkel teleragasztott falat, majd felkelt, fölállt az asztalra és letépte Hitler arcképét. Tófor úgy nézett rá, mintha a templom oltárképét becstelennítette volna meg. Alapjában véve sűrűre kispolgár volt a koma, híjával minden rosszindulatnak és bátorságnak, majdnem félénk, gyámoltalan kis ember — de Márton könnyűszerelemmel el tudta képzelni német egyenruhában s evvel együtt gögbe és kegyetlenségbe öltözött. Reggelente a tükör elé állt és szesszel dörzsölte be ritkuló fejetetejét, közben az Erika dallamát dúdolgatta. Hogy legénye van, aki csizmáját reggelre fényesre varázsolja, ráadja a köpenyt és elébe teszi az ebédet, az számára a világ legtermészetesebb dolga volt, s ha a legény kissé kövérebb húst hozott a kelleténél, visszaküldte vele a konyhára, cserélje ki. Ugy el tudott kapni, még itt is, egy-egy katonát, ha nem elég szabályosan tisztelgett neki, hogy az alig állt a lábán. Barna fiú volt, kis bajusszal, alpesi fajta, aki kedélyes is tud lenni, de alapvonása a kisszerűség, a pedantéria és a zsugoriság. Ahogy magyar egyenruháját viselte, abban mégis, pödört bajuszával és fényes csizmájával, magyar úrnak szeretett látszani, s ebben a legénység-faló, úrhatnám magatartásában volt is valami, amit a korszellem a „magyar úr” sajátjának érzett. Legrosszabb tulajdonságainkhoz asszimilált — mondta róla Virág Márton. Tófor szülei szülő- és babtermelő kisparasztkok voltak, a fiú kereskedelmi iskolát végzett és textilgyári tisztviselő lett. Kis ember, aki nagynak szeretne látszani, mihelyt egyenruhát húznak rá. Menyasszonya volt otthon, ahogy ezt balkezének megfelelő ujján viselt jegygyűrűje mutatta. Ha ujjaira nézett, rögtön Rézire gondolt, aki nagyon szerette, ha ezek az ujjak teste árnyékosabb részein játszadoznak. Naponta levelet írt Rézinek, nagyságos Pahr Teréz úrleánynak, és mindig úgy írta rá feladóként a saját nevét: Reiter Teofil m.kir.zászlós. Estéknént nagyokat sóhajtozott, érzélgős szavakat mondott egyszerű otthoni életéről és gondjairól. A századparancsnokkal nagyon jó viszonyban volt, az szinte óvta őt minden veszélyesebb feladattól, földiek, gyerekkori ismerősök voltak.

Pallag hadapród, a legfiatalabb szakasparancsnok az első században, tényleges idejét töltötte le éppen, nemrég léptették elő hadapróddá, nagyon büszkén viseli az ezüst sávot. Úgy jár-kél, mint aki ízig-vérig katona, titokban már a legelső napon járőrbe ment a németekkel és egészen odáig volt az élménytől. Kamaszfiú, ezeket ülteti be

Hitler a tankjaiba, boldogok, hogy rájuk bíztak egy ilyen hatalmas dögöt, meghalnak a romantikáért. Ő még igaz ügynek véli ezt a háborút is, a „vörös veszedelem” ellen küzd, még csak frázisnak sem érzi a szót.

Most a tapasztaltabbak nagyképűségével magyaráz a járőrbe készülő két zászlós, amikor gépkocsi áll meg az utcán, a doktor háza előtt őgyelgő bakák arccal feléje fordulnak és tisztelegnek. Az ezredparancsnok, vitéz Rétfalvy Frigyes ezredes lép ki a kocsiból, szúrós szemmel néz a három árva katonára. — Miért nem vezényel vigyázzt valamelyik? — kérdezi. Aztán meglátja a tisztjelölteket, akik ugyancsak feléje fordulnak és tisztelegnek. — Nyaralnak az urak, nyaralnak? — kérdi. — Ezredes úr, alázatosan jelentem, járőrbe készülünk! — mondja harsányan Bíró Péter. — Hol a századparancsnok? — kérdezi újból az ezredes. A hadapród csetten elő feltűnő készséggel, mutatja a házat, amelyben Gráf hadnagy szállása van. Az ezredes visszaül a kocsiba és elbogarog.

Gyönyörű este van, valóságos nyár, minden átmenet nélkül. Amikor megérkeztek a faluba, még vastag hó fehérlett a hajlásokban és árkokban, az a néhány nap nem volt elég ahhoz, hogy elolvassa. A patakok és folyók vize már alkalmas volt a fürdésre, de a hó még megvolt. Hazánk éghajlata szárazföldi vagy kontinentális — idézte Márton az iskolai földrajzleckét. De a Szármát-alföldé méginkább az, napok alatt nyár lett. Eszébe jut a nap, amikor, megérkezésük előtt, megfürödtek egy folyóban. Márton a Sebes-Körösre emlékeztette volna, ha nem lengi körül az orosz regények levegője. A század a folyóparton pihente a fárasztó előnyomulást, ebédszünet volt, ott fogyasztották el a babgulyást, mindjárt mosogatásra is alkalmuk legyen. Kis orosz gyerekek fürödtek, valakinek eszébe jutott, hogy követni kellene a példát. Egy baka meztelenre vetkőzött és belegázolt a vízbe, a gyerekek nevték és fröcskölni kezdték. Mind többen vetkőztek meztelenre, fürdőnadrágja senkinek sincs, de ki törődik itt ezzel. Márton is levetkőzött, aztán Doma Pista is. — Rasputin, Rasputin! — kiáltották a tiszt a szakállas zászlós felé, mire a gyerekek is, minden gátlás nélkül, Rasputinnak nevezték, oly komolyan, mintha valóban ez volna a neve. Cigaretta kérték a katonáktól és élvezettel szívták mellre. Egyikük mély slukkot vett és lebukott a víz alá, látni lehetett, ahogy füstölt a víz felszíne. Remek érzés meztelenül fürödni, rendes körülmények között is, hát még amikor a porral és verejtékkal átitatott kincstári ruhát vetheti le az ember! A lány víz úgy simogatja hasaalját, mint hús leánykéz, isteni érzés elfeküdni a mély víz fölött, és úszni a kristálytisza hullámok hátán. Vasárnap volt, később lányok jöttek vízért a folyóra, elámultak az idegen katonákon, akik belefutottak a vízbe, hogy meztelenségüket elfedjék. Márton Doma Pistával ült nyakig a vízben, amikor egy szőke, csontosarcú lány megmerítette a parton kannáját, rámosolygott a szakállas magyarra és Krisztusnak nevezte. — Ma mindenféle nevet adnak nekem! — mondta Pista és a lehajló lány melle közé nézett. Balalajkapengetés hallatszott valamelyik házból, olyan békés, meleg és szelíd vasárnap volt, hogy megfájdult bele az ember szíve, az otthoni húsleves íze kísértett, és a lányok illata a korzóról — de felhangzott az indulást jelző parancsszó, fel kellett öltözniük.

Pompás, langymeleg az est, amikor elindulnak a német járőrrel. A két zászlós beáll a raj végére és felajzott lélekkel figyel minden bokrot, fát, dróttakadályt, aknamezőt és minden német szót, ami útbaigazít ebben az új környezetben. Márton arra gondol, hogy most talán át kell esni a tűzkeresztségen is, és megmarkolja német géppisztolyát, ami csak kölcsönben van nála, a szakaszparancsnokokat még nem szerelték fel vele. A csodálatos táj különös szagot lehel, fa-füstből, fűillatból és enyhe hullabűzből van az est. A német rajparancsnok, egy magas, vékony, fölényes tizedes mutatja az elaknásított területet és a rajta kijelölt ösvényt. Regényes völgyhajlatokon vágnak át és órákig gyalogolnak a Senki Földjén, amelyet elég szélesre szabtak ezen a tájon, van az jó három

kilométer is, légvonalban, a kanyargós utak többnek mutatják. A két zászlós megizzad a posztózubonyban, nemcsak a melegtől és a mozgástól, van valami fojtott izgalma ennek az egésznek. Hány gyakorlaton vettek részt, hányszor vezettek járőrt az éjszakában, mindez játék volt csupán, semmi sem érzékeltette a veszély varázsát. A német tizedes megállítja raját, a könnyű géppuskát tüzelőállásba rendeli a három ágra szakadt erdővég irányába, maga pedig egy emberrel elindul az orosz állások felé s amint derekát meghajtva hátranéz néhány lépésről, ezt kérdezi: — Wünschen Sie nicht mit mir kommen? — A két zászlós előreugrik és lopakodva indul a két német nyomában a bunker felé, amelynek árnyképe egészen közelről rajzolódik az égre. Itt már le kell bukni a földre, kúszva igyekeznek előre mind a négyen, már az orosz beszédet is hallják. Három katona áll a bunker előtt, most elindulnak feléjük. Mártonnak a szívverése is megáll. Oly csendben lapulnak a földre, hogy az idegen katonák, ha az imént valami zajt véltek hallani, megnyugosznak, hogy csak érkeik játéka volt, és visszamennek a bunker elé.

Most már csak hátra kell lopózkodni, hogy elszakadjanak az oroszoktól, nem sokat, de húsz-harminc métert kúszni kell, aztán fel lehet egyenesedni, elég sötét van már.

Amikor felállnak, géppuska ugat rájuk és sziszegő lövedékek szaggatják fel körülötök a csendet. De megszólal a német könnyű géppuska is, hogy rögtön magára vonja a figyelmet, nyugodtan mehetnek tovább. Az egész olyan csak, mintha vaktában lövöldöznének és most Virág Mártonék nem tudják, vajon átestek-e a tűzkeresztségen.

Távolról ágyúk morognak, hosszan elnyújtott zokogás szakad föl a földből.

Az éjszaka oly világos, hogy szinte nappalnak is beillik egy borús téli órában. Csalóka látszat, az óra éjfél után egyet mutat, de csak az itt használt német zónaidő szerint, valójában már hajnalodik az orosz tábla fölött.

Egy szürke vadnyúl ugrik föl előttük a fűből, futva igyekszik az erdő felé. Csakhamar robbanás hallatszik.

— Aknára futott — mondja Márton.

5.

A kurta és viszonylagos öröm, hogy a század zászlóaljtartalékban lesz, csakhamar lelohadt. Az a hír járta, hogy gyakorlati kiképzést kapnak, mint otthon, a laktanyában, s ez elvette az emberek kedvét. Különben is, a járőrszolgálat pontosan elég nekik, minden második éjszaka sorra kerülnek a szakaszok, mindhárom rajukkal, földmunka is van bőven, konyha, favágás, felvételezés, ügyeleti és őrszolgálat, a körletek rendbentartása. Gráf hadnagy valamelyik este arra intette őket, hogy a ruházatra és felszerelésre nagyon vigyázzanak, legalább egy esztendő ki kell húzniuk vele. Döbbenet néztek egymásra, majd Reiter zászlósra, aki „bizalmas forrásból” tudta, hogy szeptemberre hazaküldik a magyar csapatokat. Tengerek idő májustól szeptemberig is, ezerszeres alkalom a halálra, de egy év — ez egészen reménytelenül hangzik, csak a hadnagy közismert szadizmusával magyarázhatták felelőtlen, rosszindulatú beszédét.

Doma zászlós reggelre otthagya bunkerét és szakaszt, besétált a doktorhoz, leült egy székre, hogy megtépdessék és azzal az utálatos lila folyadékkal bekenjék gyulladást szakállát. A doktor csak nevette, csipesszel a kezében, amikor felszisszent s a könnye is kiserkedt.

— Ilyen szoros összefüggés van a szakáll-szőrdő és a szemed között? — kérdezte kajánul, a viccre utalva, amely távolabbi tájakat hozott kapcsolatba egymással.

— Ettől a lila szakálltól megfutamodna a muszka is — ugratta Csupor hadapród, amikor, távoztában az orvostól, betért hozzá. Az iskolában találta, napközben ott tartózkodtak a „zászlóalj-lógósok”, a törzs emberei. Most Pétykát, ezt a hetedikes fiút vizsgáztatták földrajzból, aki, nem tudta senki, miért s hogyan, de ottmaradt a faluban, egyedül az oroszok közül. Tarján főhadnagy, a segédtiszt ugyan mondogatta, hogy bizonyára feladattal bízták meg a kölyköt, és vallatóra kellene fogni, de senki sem törődött vele, Alapi alezredes sem. A fiú Európa térképe előtt állt, s amikor hátrafordulva meglátta a zászlóst, kacagva hagyta abba a „felelést”. Doma Pista elpirult, magához intette a hadapródot és leült vele egy nyírfágakból összeeszkábált padra. A tanteremben, lőszeres ládák és iskolapadok között ült egy félórát, beszélgetett Csuporral, s a mondatok közötti szünetekben odafigyelt a fiúra, aki nagyon tájékozottnak mutatkozott Európa országait illetően.

— Nem lehet rossz az iskolarendszerük — mondta.

— Igen, sok jó van náluk, ilyesmire adnak — felelte Csupor, és belekarolt a zászlósba, aki felállt, távozni készült.

— Mit csinálsz estefelé? — kérdezte a hadapród.

— Semmit. Ülök a bunkeremben, várom, hogy megtámadjanak. Miért?

— Átléphetnél, van egy kis vodkám.

— Jó.

Már az utcán voltak. A piros bádogtetejű iskolaépületről galambok rebentek föl, orgonaillat úszott a levegőben, a tájon köröskörül tombolt a május, az embernek szinte kedve lett volna beleharapni a friss, buja, harsogó zöldbe. Ezen a gondolaton elmosolyodott, mert eszébe jutott az irgalmas gazdag, aki ablakából nézte, milyen éhesen legeli a fűvet egy szegény ember. Megegett rajta a szíve, beengedte kertjébe, ott kövérebb a fű. Az út kanyargós pántlikája zizzott a napfényben, géppuskás lovakat vezettek a patak-

hoz, a domb gerincén, hátul, német páncélgépkocsi húzott el déli irányban. De valami elpukkant az ég alján s a kék párákat áttörve, mind feljebb szállt. Fűtyülve úszott el a fejük fölött és recsegeve tört be a faluba. Ez a lövedék sebezte halálra Szomjas János honvédet, aki éppen tűzifát fűrészelt az első század konyháján, a tágas gazdasági udvaron. De ezt csak később tudták meg.

— Tizenötös lehet — mondta Doma István és a szaporodó gránátok roppályáinak sikoltó ívei alatt elindult a biztonságosabbnak tűnő állások felé.

A pálinka szépen fogyott és kezdték magukat könnyűnek érezni. Mintha a szesz egy fennköltebb világba emelné őket a háború szorongásokkal tele légköréből.

Doma Pista — amint várni lehetett — dalolni kezdett.

Bujdosik az elmém a szerelem útján,

Mint kis fülemüle körül az ég alján.

Mert a napnak is van délben megállása,

De az én szívemnek hozzád van vágyása.

Lányokra, asszonyokra gondoltak és nagyokat sóhajtoztak.

— Megvan egy hónapja is, hogy utóljára láttam asszonyt — mondta Doma Pista. — Akkor is csak messziről. Majd megvesztem, ahogy lengett a szoknyája.

— Még eltelik néhány hónap, amíg megint nőt látsz — vigasztalta Márton. Aztán Csuporhoz fordult, hogy folytassa a félbeszakadt vitát. — Legelőször földreformot kell csinálni — mondta.

A hadapród, kezében egy alumínium pohárral, élénken bólogatott, majd minden átmenet nélkül tagadólag kezdte rázni fejét.

— De a kommunizmusból nem kérek — mondta. — Nem nekünk való.

— Ha te mondd, biztosan nem — ingerkedett Doma.

— Te csak ne hülyéskedj? — intette le Márton, oda sem figyelve. — Gondolod — fordult Csuporhoz —, hogy egy társadalmi rendszernek lehet ilyen kritériuma? Én nem tudom, az oroszoknál hogy van, de Ady, Juhász Gyula, József Attila, s hogy egyebet ne mondjak, egy sereg néptanító várta és üdvözölte nálunk is a szocializmust.

— Magyarországon csak egy sajátos szocializmust tudok elképzelni — folytatta Csupor. — Az ipari üzemek államosításával, de a földbirtoknak egy bizonyos kategórián, mondjuk ötszáz holdon, aluli érintetlenül hagyásával.

— Nem bírnánk a versenyt.

— Gabonában. De hol van az megírva, hogy nekünk folyton búzát kell termelnünk? Kis ország vagyunk, nem élünk meg a nagy búzátáblákból, sem munkát, sem kenyeret nem biztosítanak népeiségünknek. Szőlő, gyümölcs, kert, barátom! Munkaigényes, szakértelmet kívánó növények, fejlett állattenyésztés.

— Ez jól hangzik, de nem tudom, igazad van-e mégis — mondta Virág.

— Neki mindig igaza van — szólt közbe Doma akadozva. — S mi jár annak...

— Pista! — intette le megint virág. Aztán a hadapródhoz fordult. — A kisbirtokról sok jót el lehet mondani, de ugyanannyi rosszat is.

— A népszaporodásra gondolsz? — kérdezte Csupor.

— Többek között arra is. Nézd meg az egyik vidékeket!

— De talán csak azért félnek a földbirtok elaprózásától, mert nem lehet földhöz jutni, mert a nagybirtok túlságosan nagy darabokat hasít ki az ország termőterületéből! Márton a fejét rázta.

— Ha szétosztjuk, a sok nincstelennek sem jut elegendő. Azt értük el vele, hogy kisgazdákat csináltunk ezekben is, akik egykézni fognak. Ilyeneket, mint Kiss János — mutatott a legénye felé, aki a többi tisztiküldönc társaságában a konyhában társalgott.

— De hiszen ő nem egykézik! — szólt közbe Doma Pista.
— Nem, ő már azon is túl van, meg sem nősül soha, ne osztódjék a vagyon. Ilyeneket akarsz csinálni a ma még szapora, igénytelen és szívós tömegekből?
— A szakértelmét nem bánám, ha átvennék — mondta nevetve Csupor.
— Azt igen, de azon túl semmit! — emelte föl a hangját Márton, hogy a legények is hallják.
— Mondasz valamit — folytatta a hadapród —, mert én elég jól ismerem ezt a típust. Nálunk otthon egyre több lesz belőlük. Ezek nem olvasnak el egyetlen könyvet sem, ami nem a gazdálkodás tudnivalóit közli, átkozottul racionalisták. De nem ismernek olyan szavakat sem, mint áldozat, közösség, haza, erkölcs. Csak a maguk érdekeit nézik, hovatovább minden emberség kihal belőlük.
Kiss János az ajtóban állt, az utolsó mondatokat hallotta, gyanakodva nézett a hadapródra, sosem tudta, hogy mikor tréfál, mikor beszél komolyan.
— Szerencsére nem ez a fajta jellemzi egyelőre a magyarságot — nyugtatta meg magát Virág Márton.
Eszter képe merült föl emlékeiből, mint egy távoli álom. Állt a mólón és intett neki, hogy be szeretne ülni a csónakba. De amikor ő odavezett, a lány nem volt sehol. Nagy szél volt, a sirályokat elsodorta a falun túlra, sehogysem tudtak visszarepülni a tó fölé. Később az árvaházban látta esztert, a diófa alatt, amint a képesítőre készül, tanítási gyakorlatból. A szavak gyöngyökként csillannak elő fogai mögül, fel lehetne fűzni őket egy cérnaszálra. Megindítóan tud beszélni, muzsikál a hangja, mint egy csodálatos hangszer. Húsvétkor, két héttel frontraindulásuk előtt, megtartották az eljegyzést, ha ugyan annak lehet nevezni ezt a kettejük között lejátszódott, minden szertartásosság nélküli jelenetet, amikor ő elővette zsebéből a két hatkarátos gyűrűt — mert finomabbat csak körülményes utánjárással lehetett volna szerezni — és a kisebbiket Eszter ujjára húzta.
Ezideig még levél sem jött tőle, de ezért csak a táborig postát lehetett okolni, ha ugyan oka ennek valaki, irgalmatlanul messze van Magyarország.
— Csak magyar lányt fogok feleségül venni! — mondta Csupor hadapród.
— Erre iszunk! — kiáltotta Doma.
Felhajtották a maradék vodkát.

6.

A kis négyszögű pagony olyan volt, mintha valamikor temetőnek készült volna. Orgonasövény övezte, de a sövény idők folyamán, mivel senki sem szabályozta, óriásira nőtt, elvadult és szinte láthatatlanná tette a négyszög belsejét, amelyben nyárfák és akácok nőttek, éppolyan vadul, mint az orgona. A hosszúkás négyszög egyik oldalán akkora nyílás volt, hogy akár szekérrel is be lehetett volna menni rajta, a másikon csak a gyalogosok által kitaposott ösvény vezetett ki. Járművekkel úgysem mehetett volna át senki, nemcsak a fák miatt, de a terep oly hullámos, dombokkal megtűzdelt volt ott belül, hogy éppen ezért gondolta mindenki egy régi-régi temető maradványának.

Két katona függött két akácfa ágán előrebukó fejjel. Gráf Antal hadnagy úr köttette ki őket. Az volt a bűnük, hogy nem találta őket a falu nyugati kijáratánál, a raktárnak használt ház előtt, ahol őrszolgálatot teljesítettek.

Az egyikük, Szabó János, hazaugrott a két házzal odább lévő szálláskörletbe valami harapnivalóért, a másik, Keserű András, dolgát végezte az ől mellett. A hadnagy nem szólt és nem is kiáltozott utánuk, ahogy általában szokása volt, de amikor visszatérőben találkozott Szabóval, kihallgatásra rendelte, társával együtt. Másfél óras kikötést szabott rájuk.

Most itt függtek az akácfaon, jó félórája. Karjuk, abban a kifocimatott helyzetben, régen elszibbadt, mert Török tizedesnek, bármennyire is igyekezett a lehető legenyhébben megoldani a parancsot, egészen rövidre kellett fognia a kötél szarát. Gráf hadnagy ott állt a közelben, kegyetlen szemét rajtuk tartva, jobb térdét rugózva jártatta, s egy frissen levágott orgonavesszővel veregette fényes csizmája szarát. Mindig ilyenfajta mozdulatokat végzett, amikor mérges volt, s most igazán az volt, nemcsak a vétkesekre, hiszen az a harag már lecsillapodhatott volna benne, de Török tizedesre is, mert látta, hogy sajnálja embereit.

— Húzd meg, az anyja istenit! — mondta fogcsikorgató dühvel — mert ha én húzom meg, nem kelnek föl innen élve.

A két katona előrehajló arca vörös volt, mint a főtt rák, fedetlen fejük gőzölgött, sapkájuk a földön hevert, verejtkécspek koppantak a földre elkínzott homlokukról. Először Keserű András vesztette el eszméletét.

— Ne szimulálj, te gazember! — kiáltotta a hadnagy.

De ettől a honvéd nem lett jobban, kénytelen volt inteni Töröknek, hogy engedje meg a kötelet. Egy katona vizet öntött a földön fekvő ember fejére, mire az lassan felnyitotta szemét, és mint aki nem tudja, hol van, értetlenül nézett körül. Ekkor Szabó János teste lódult meg a megfeszült kötélén, őt is le kellett eresztetni. Szegény Török tizedes is közel volt ahhoz, hogy elájuljon, annyira látszott rajta, hogy nem szeret ilyesmit még nézni sem. A hadnagy maga lépett Keserűhöz és újra felhúzta a fára, megvető tekintettel végigmérve a tizedest. Szabó kínjában összevizezte magát, de a hadnagy kaján vigyorral felhúzta ismét, miután meglocsolták a fejét.

Akik látták a két katona kínját, szörnyülködve mentek tovább, de új s új kíváncsiskodók jöttek, a kikötésről mindenki tudott, parancsban közölték. Sokan azért jöttek ki, hogy meggyőződjenek róla, valóban végrehajtja-e Gráf, mert nem hitték, hogy itt az arcvonásban megteszi. Fogcsikorgatva mentek tovább, s amit gondoltak, attól a hadnagy biztonságérzete erősen csökkent volna, ha beléjük lát.

Virág zászlós is ott állt egy kis darabig, mert az emberek az ő szakaszából valók voltak, s a hadnagy nem utolsósorban éppen neki szánta a látványt, hiszen túlságosan civilnek, lágyszívűnek, anyámasszony-katonájának tartotta őt. A zászlós, ha nem is találta büntetlennek a két katonát, magában ezer mentséget és mentő körülményt keresett számukra. Nappal volt már, amikor a raktár őrzése úgyszólván formális, mindenki az utcán jár-kél, s a raktár voltaképpen nem is maradt őrizetlen, Keserű András ott volt a ház mögött, kucorogva is rajta tartván szemét az épületen. Nem kellett volna egyszerre elmenniük, ez volt a legnagyobb hiba. Virág Márton is tudta, hogy nem lehet őket egészen felmenteni, de nem gondolta, hogy ezért ilyen szigorú büntetést szab ki Gráf hadnagy. Ismerte ugyan hajlamait és alkatát, mégsem hitte, hogy itt az arcvonalban is képes erre. Ha soronkívül kiküldi őket járőrbe, az is jobb, nem alázza meg őket ennyire, nem tapossa meg lelkiükben az embert, ez a gerincropogató eljárás nemcsak fizikai, de erkölcsi értelemben is összetöri őket. Igaz, hogy ők ketten nem értették volna meg egymást ebben sem, a hadnagy a járőrözést kiténtetésnek tekintette, érezte magát megtisztelve, aki ilyen feladatot kap, nemhogy büntetésül fogná fel. Hiszen talán volna is ebben a felfogásban valami igazság, ha ezt a háborús szolgálatot összefüggésbe hozná a hazával, az ország érdekeivel, de ő erre nem képes. Gráf hadnagyról sem tudja elképzelni, hogy egyáltalán volnának, még félreértett és kicsavart állapotban is, ilyen fennkölt fogalmai, ő csak saját természetére hallgat, s abban, a tapasztalatok szerint, sok a kegyetlenség.

Ebben az időben még mindnyájan tartottak a hadnagytól. Az emberi érzések iránti közömbösségét hajlandók voltak keménységnek, irigyelni való katonatulajdonságnak tartani, mindenesetre bátor embernek hitték, hiszen otthon is, a farkasdi réten, nem egyszer megette, hogy a fel nem robbant kézigránátokért kiszaladt, felkapta őket és még egyszer elhajította, rendszerint sikerrel, a gránátok robbantak. Igaz, hogy azok az esetek mind gyakorlatok alkalmával történtek, és a Vécsey-féle gránátok tulajdonképpen nem is olyan veszélyesek, hiszen nem időzítettek, csak ütésre robbannak, kibiztosítás után. De az ő tartalékosi óvatossága, látván a hadnagy más tekintetben is megnyilvánuló vadságát, hajlandó volt mindezt bátorságnak, mindnyájukat megszégyenítő keménységnek érezni. Ha kegyetlen is az emberekhez olykor, gondolták nem egyszer, legalább önmagával szemben is az, nem kíméli a saját testét sem. Félték is attól, hogy egy támadás alkalmával majd behajszolja mindnyájukat a legnagyobb tűzbe, mert teljesen érzéketlen olyan elvek iránt, mint az emberek kímélése, az élet megóvása. De az előnyomulás nehéz, erőltetett éjszakai menetei alatt közelebbről megismerték. Lóháton gázolt bele a század végébe, káromkodott, olykor a kezében tartott fűzfavesszőt is megsuhogtatta és ráhúzott vele egy-egy elmaradó katona előregörnyedő, fáradt vállára. Doma István, aki közelebbről ismerte mindannyiuknál, mert iskolatársa volt, egyszer összeszólalkozott vele, nem törődve rangkülönbséggel és fegyelemmel. Fogát vicsorítva nyargalt előre. Ők akkor csodálták Doma Pista tiszta igazságérzetét és bátorságát, amivel hangot adott ennek, és elvetettek mindent, amit eddig a hadnagy mentségére hoztak fel. Látták, hogy könnyörtelen és embertelen szadista. Ez a kikötési ügy csak néhány vonással járult hozzá arcképéhez.

A két ember ötször-hatszor elájult, mire letelt a másfél óra. Gráf hadnagy összezárt ajakkal, keskeny, szőke bajuszának hegyét kétoldalt az égnek meresztve, nézett időnként karórájára, aztán újból megsuhogtatta pálcáját és ordította a tizedessel, hogy feszítse meg a köteleket. Végül, az utolsó eszméletlen állapot után, megelégedte a kiszabott büntetéssel járó élvezetet, elbocsátotta őket. Társaik támogatták szálláskörletükbe a szerencsétleneket.

Doma István olykor úgy belefeledkezett a buja, harsogó májusba, hogy csendesebb napokon szinte csodálkozott a háborún, amely pedig hallgatásában is mordult egyet-egy a távoli dombok aljáról. Figyelmeztetésére még szerelmesebb vágyakozással és odaadással csüngött az élet dolgain, mintha mindez megóvná őt a pusztulástól. Kiment a ház végébe, a zsenge gyepen elheveredett és jegyzőfüzete fölé hajolt. Verssorokat rótt egymás alá, úgy elmerült bennük, hogy észre sem vette, esni kezdett az eső.

*En nem vagyok hős, nem dicsekszem,
de gyáva sem vagyok.
Eszmék vezetnek, óvnak engem,
nem durva zsoldosok
szemével nézem a világot.
Befuthat füst, korom,
a csalogánydal visszarántott
tegnap is, nem fogom
elfelejteni, míg csaak élek.
Ó, az az éjszaka!
Hullabűz fedte a vidéket,
s a dombon két baka
aludt békében, gránátokkal
szabdalt nagy ég alatt,
géppuska tépett véres foggal
a földbe s a szabad
felhők alatt értek szívemhez
az ének hangjai:
az éjszakában egy szerelmes
szegény madárka rí...*

Orgonailat rohama űzte el a hullaszagot s a májusi eső fogai között üde szellőket hozott. Régi májusok sorakoztak föl emlékezetében, s úgy megszállták szívét, hogy el sem fértek rajta, szorongó fájdalom szűrt belé, sok is volna most belőlük egy is. A hajnali felkelések idejére gondolt, amikor iskola előtt bejárták az erdőt s egy csokor gyöngyvirággal tértek haza. Ha kiegyezhetne a sorssal, talán mégis az erdélyi havasokat kérné ennek a májusnak színteréül. Hogy várta egész télen ezt a tavaszt! A lányok tele voltak tervekkel. Pistukám, felmegyünk majd a Korongyosra tavaszi gyopárért, te még nem voltál a Korongyoson, aztán felkapaszkodunk az Unókö tetejére is, remek lesz a meleg májusból megérkezni a hóba, készülj el rá, meg fogunk mosdatni benne.

Hárman voltak a lányok, akik megérkezésekor gondjaikba vették őt és naphosszat járták vele a falut, amíg nem találtak számára egy bútorozott szobát, sosem felejtí el készségüket, ahogy, szinte egymással versengve, segítségére voltak. Bori, a legflegmatikusabb, egyízben beteg volt, de éppen névnapja volt s ő szájon csókolta, amikor üdvö-

zölte. — Tud csókolni a fiú — mondta a többieknek. Márta volt a legönzetelebb pajtás s egyben a legélelmesebb hármuk közül, aki hivatalos és gyakorlati dolgokat a lehető legügyesebben elintézt. Nemzetvédelmi keresztet kellene adni Mártának — mondta egyszer a járási katonai parancsnok —, remekül dolgozott a rádióval. — Hogy mikor és hogyan, azt Pista sosem tudta meg, nem is kutatta. Teréz, a harmadik tanítónő, bizonyos tekintetben a legközelebb állt hozzá, mert a Dunántúlról került oda, s ugyanarról a kedves folyóról mesélgetett, amelyben az ő gyerekkorának tekintélyes része értelmet és regényességet nyert.

A lányok meg is szokták látogatni őt barlangjában, sajnos, mindig hármában. Leheveredtek a fekvőhelyekre és meséltek, kacagtak, tréfálgattak órákhosszat. Ő ilyenkor rendszerint Teréz mellé dőlt le. Csókolgatta és simogatta, mintha hozzá tartozna, a többiek néha szó nélkül nézték, máskor irigykedtek rá, ilyenkor őket is megcsókolta és rendben volt minden, a mese tovább folyt, mint a ház előtti, sebesvízű patak.

Ezt a vidám együttést szakította szét, terveivel és szórakozásaival együtt, a behívó. Március tizenötödikén kapta meg, amikor hazament az ünnepélyről, ott találta az asztalán az értesítőt. Rettenetes érzés volt, aznap nem is aludt egész éjszaka, később nagyon szégyellte elgyengülését, de így volt, kár lett volna tagadnia. A lányoknak csak reggel szólt róla, könnyezve borultak rá, és neki jól esett, hogy sajnálják. Nem akarta elsietni a bevonulást, a távolság olyan óriási volt, hogy bármikor hivatkozhatott erre, két napig maradt még, azon a címen, hogy el kell intéznie dolgait. Ez jobbára annyiból állt, hogy könyveit, ruháit és minden holmiját belerakta egy hatalmas ládába, lelakatolta és beszállíttatta az állami iskola szertárába, ott megőrzi bármeddig, ha egyáltalán szüksége lesz még rá. Amikor ez megtörtént, majdnem könnyűnek érezte magát. Néha még el tudta volna képzelni, hogy mindez nem érvényes, a behívó nem igazi és nem is kell elutaznia, de ez álomnak is valószínűtlen volt, ezért inkább beleélte magát a változhatatlan helyzetbe. Utolsó estéjét is a lányokkal töltötte, pontosabban Mártával és Terézzel. Borinak el kellett utaznia a tanfelügyelőségre, már reggel elbúcsúzott tőle.

Mártának egy szolgabíró, bizonyos Marjay Attila udvarolt, ők ketten Márta vaságyán feküdtek, ő Terézzel annak ágján hevert, nem gyújtottak lámpát, elnézték az ablakon beragyogó hold ragyás arcát, szidták a világot és simogatták egymást. István annyira beleélte magát helyzetébe, hogy szüntelenül dalolt. Ha utólag visszagondolt erre, valami idegtünetnek érezte, a feszültség kívánt lefolyni belőle valamerre. Talán egy kis szerepjátszás is volt benne, ha tudat alatt is, arra vágyott, hogy ne tartsák félneknek őt. A szolgabírónak ugyan az volt a véleménye, hogy az ember a jogi doktornál kezdődik, s ezt egyszer az ő fülehallatára jelentette ki. Te jó isten, de kevés ember is van a világon! — kiáltott fel ő kedélyesen és erre a dologra nem is tért vissza többé. Most alighanem csodálta őt a jogász, mert egyszer-kétszer, csókjai közben, felkiáltott. Csodálatos ember vagy te, Pista! Aztán ő megint eldalolt egy nótát, Teréz térdeit simogatva, és Marjay újra dicsérte, ezúttal régi dalait, amelyekben oly kifogyhatatlannak látszott ezen az estén.

Az emlékek magukban is szépek voltak, de most, az arcvonalban töltött hetek kontrasztjában, mind ragyogóbbá váltak. Verset soha nem írt egyik lányról sem, nyilvánvaló volt, hogy nem szerelmes beléjük, a közöttük töltött napok fénylettek, mint egy tündöklő szerelem. Nem volt ő szerelmes az óvári óvónőbe sem, akit szombatonként meg-meglátogatott és aki utolsó délelőttjén, amikor átszaladt hozzá, zokogva búcsúztatta. Pedig szerette őt is, mindegyikükben szeretett valamit, de még nem találkozott senkivel, akiben ezek a szeretett részletek egyesültek volna. Lehet, hogy az óvónő, Joli, akit ő Zsolinak becézett, a legközelebb volt ehhez az eszményhez. Amikor a meleg szobában, tea, harapnivaló az asztalon, a lány keze az ő tenyerében, verseket olvastak

együtt, majdnem megdicsőülten érezte magát, csókjaikban egy eszményi szerelem lehetősége égett. Mégis, amikor nem volt Zsolival, alig gondolt rá, csak szombaton reggel kezdte érezni hiányát.

Most úgy jelent meg szeme előtt a kedves vidék, mint egyetlen, kék házakkal beszórt hegyoldal, amikor az ég fényei kialvóban vannak és a házak ablakaiban narancsszínű izzással égnek a lámpák.

Útközben határozta el, hogy benéz Csuporhoz. De ahogy meglátta a fiatal foglyokat, megállt a kerítés nélküli udvaron, szomorúan és szégyenkezve nézte a három fiút. Az egyik, alig lehetett több tizenhét-tizennyolc évesnél, mezítláb állt a frissen ázott óvó-gödör szélén, maszatos arcán a könnyek fehér nyomaival, de összeszorította fogát és megvetéssel nézett körül. Alig állt a lábán szegény, talpa dagadt és vörös volt. A lépésekre, amelyekkel óvatosan próbálkozott, fel-felszisszent. A másik elnyúlva feküdt a gyepon, ugyancsak mezítláb, dagadt talppal, a harmadik a gödör fenekén ült s a hús homokba temette lábafejét. Burján örvezető néhány lépésről figyelte őket, pálcát suhogtatva kezében.

— Tenyérbemászó arc — gondolta a zászlós.

Mindjárt átlátta a helyzetet.

— Itt vallatás folyt — állapította meg tárgyilagosan és bement a hadapródhoz. Kedvetlenül, szigorú arccal nézett rá. Csupor a gramofon mellett ült egy deszkából összeütött priccsen és valami orosz indulót hallgatott, egészen halkra állítva a készüléket.

— Mit csináltak ti a foglyokkal? — kérdezte csendesen, de leplezetlen haraggal István.

A hadapród igyekezett nyugodt maradni, de szemében zavart fény bujkált, amit mosolya sem takarhatott el.

— Miért? — kérdezte.

— Még kérdezed? Ott van az a három gyerek, talán csak tudsz róluk!

Csupor szorosra zárta ajkát, mint akinek nem áll módjában érzelegni.

— Makacsok ezek a fiúk, afféle ifjúkommunisták, hiába kérdeztem tőlük akármit.

— Te? — válaszolt kérdéssel a zászlós.

— Nem tudok mit tenni — mondta a hadapród. — Nekem az alezredes úr parancsot adott, hogy hallgassam ki a foglyokat. Amíg szépszóval megy, hagyjám. De az ilyen makacsul hallgatókat kénytelen vagyok Burjánra bízni. Elvonul velük a pincébe.

A zászlós elmosolyodott, gúnnal nézett a hadapród szemébe, aki nem is állta tekintetét. Karjait széttárta oldalt és felhúzott vállal szólt.

— Mit tehetek? Ez a beosztásom. Te költő vagy, érzeleghetsz, de nekem teljesítenem kell a parancsot.

— De egyáltalán mit lehet megtudni egy foglytól, akár veréssel is? Legfeljebb azt tudja megmondani, hogy milyen alakulathoz tartozik, ki a parancsnoka, mikor vetették be őket, de hogy milyen terveik vannak, nagyon jól tudod, semmilyen hadseregben nem kötik az egyszerű katoná orrára.

István egyre jobban tüzelt.

— Hol vetted ezeket a foglyokat? — kérdezte.

— A nyolcasról valók, a második század járőre csípte el őket az éjjel, ott lopakodtak már a század védőkörlete előtt. Valószínű, hogy át akartak szivárogni, valamilyen feladattal, de erről, és semmiről, sem hajlandók szólni egy szót sem.

Csupor zavartan mentegetőzött.

— Nézd, nem tehetek mást, Burjánra hagyom, magam elvonulok, nem szeretem még nézni sem, amit csinálnak. Szigorúan meghagytam nekik, hogy kárt ne tegyenek a foglyokban. Valahogy mégis ki kell szedni belőlük valamit. Hidd el, sokszor nem tudom, mit tegyek. Megvallom, magamban tisztelem ezeket a kölyköket, amilyen katonák elszántsággal hallgatnak, ezzel is szolgálván mindazt, aminek igazságában hisznek. Azért tettem föl ezt a lemezt is, hogy halljam, miért lelkesednek annyira.

— Evvel akarod elaltatni a lelkiismeretedet?

A hadapród, aki nyugtalanul járt föl-alá percek óta, itt megállt, szembefordult a zászlóssal.

— Tulajdonképpen mit akarsz tőlem? Ha valaki kihallgatna bennünket, téged tartana destruktívnak és defetistának, és nem engem marasztalnának el.

Megint megindult a szobában, miután leállította a gramofont. A csöndben kattogva jelentkezett egy géppuska hangján a túlsó oldal.

— Nem mondhatok le beosztásomról, nem vagyok én tábornok! — mondta Csupor Ádám. — Amíg itt vagyok, csinálnom kell valamit, a legtöbb esetben úgysem teszek semmit, a szó szoros értelmében elsimítok mindent. Most is továbbadok ezeken a foglyokon egy semmitmondó jelentéssel. Néhány napig itt lesznek, kapnak enni-inni, elfelejtik, amit Burjántól kaptak.

— Ezt a férget pedig el kellene távolítani innen — mondta Doma Pista. — Kíváncsi volnék, hogy viselkedne ott elől, a hetesen.

— Gyáván, nagyon gyáván — mondta a hadapród.

8.

Doktor Csupor Ádám hadapród-őrmester rendfokozata egészen friss, bevonulása napján varratta fel a zászlóalj szabóműhelyében. Egyetemi tanulmányai miatt későn vonult be tényleges szolgálatra, póttartalékos lett, ami koránál fogva egy kissé szokatlan, az idősebb, elmaradt korosztályokat képezték ki pótlólag három hónap alatt. A hadapród elnevezés is korszerűtlen tulajdonképpen, hivatalosan „karpaszományos gyalogos, címzetes őrmesternek” kellene mondanunk. De a katonai köznyelv éppúgy őrzi a hagyományokat, mint a polgári, nehezen fogadja el a szolgálati, gyakorlati és harcászati szabályzat új kifejezéseit. Kiképzés közben a bakát azért is legorombítják, ha véletlenül gépfegyvert mond géppuska helyett, a katonanóta azonban még „masingeverről” beszél. Ezeket a karpaszományos őrmestereket is hadapród úrnak szólítja mindenki, ami, valljuk meg őszintén, a legszebb rang, s a neve is varázslatosan szép.

Csupor hadapród úgy érezte, hogy nem született katonának s ezt a felfedezést kisebb-nagyobb belső összeütközések kísérték lelkében. Elvileg semmiféle pacifizmust nem helyeselt, tudta, hogy az egész élet, minden élőlény számára, könyörtelen harc, a bajtársi egyesület, amelyben többnyire vezetőserepet töltött be, ugyancsak harcra nevelte. Ezerszer hallotta, hogy „katonanemzet” vagyunk, maga is azt hitte, hogy a magyarság legfőbb erényei valóban katonaevények. A csalódás akkor érte először, amikor bevonult póttartalékosnak, és az oktatásukra beosztott őrzetők, tizedesek, „a nép gyermekei” sosem tartották elég katonásnak sem megjelenését, sem mozgását. Úgy érezte, hogy alapjaiban támadják meg mindazt, amit önmagában a nép, a faj, a haza szavakhoz kapcsolt, mintegy hazafiságát vonták kétségbe a katonák, akiket hivatásos hazafiaknak tekintett. Sokára győződött meg arról, s ez önmagát illetően lassanként megnyugvással töltötte el, hogy azok a tulajdonságok, amelyeket első pillanatra a jó katona ismérveinek tartott, korántsem jelentik valójában még a jó katonát sem, nemhogy a hazafit. A katonás megjelenés, a harsány hang, a pontos és határozott vezényszavak mögött a valóságban leginkább ürességet talált, azt a tompa észre valló természetet, amit megrogzított civilek katonásnak tartanak és szüntelenül gúnyolnak. Elérkezett az az idő, amikor önmagát nyugodtan a jó katonák közé sorolhatta, a szó igaz értelmében, csak-hogy — mint ő mondaná — „a magyar népi tömegekben” kellett csalódnia e tekintetben, akik százados sulykolás folytán külsőleg valóban jó katonanyagnak látszottak, de a Csupor új fogalmai szerint egyáltalán nem voltak igazi katonák, azaz hazafiak.

Először az erdélyi bevonulás előtt érte ilyen csalódás. A századot felsorakoztatták és a főhadnagy kiléptette azokat, akik le akarnak szerelni, miután a válság, amelyből, úgy látszott, még háború is lehet, tárgyalások útján oldódott meg. A század jó kétharmada előlépett, a tisztek csóválhatták fejüket. Doktor Csupor Ádám sem értette ezt a nagyfokú közömbösséget. Később, az évek folyamán, mindjobban megértette, írók és közírók foglalkoztak a nép gazdasági és kulturális helyzetével, lelkiállatával és gondolkodásával. Immár tényként fogadott el sok mindent, de az okot nem magában a népben, a nép természetében, hanem körülményeiben, történelmi sorsában kereste, kezdett jó nyomon járni.

Amikor frontszolgálatra szóló behívóját megkapta, már semmiféle gőzös elképzelése nem volt, a háborút idegen ügynek tekintette, amelyhez a magyar népnek semmi köze

sincs, sőt talán érdekeivel is ellentétes. A szovjet rendszert sem tekintette olyanak, amit át lehet plántálni magyar földre, de nem érezte veszélyeztetve tőle az országot. Őt sem győzték meg már a propaganda-érvek, nemhogy a nép tömegeit, a katonákat. Benne még rokonszenv is élt az oroszok iránt, ami egyrészt irodalmi emlékeiből, másrészt a szocialista forradalom egyes vívmányainak és eredményeinek hézagosságerőből táplálkozott. Bizonyos, hogy sok olyan elem volt gondolkodásában, ami túlmutatott a hivatalos felfogáson. Most, amikor be kellett vonulnia, elhatározta, hogy igyekszik megismerkedni a szovjet viszonyokkal. Egy félig horvátlakta Vas megyei faluban nőtt fel, gyermekkorától tudott horvátul, s a háború kitörésekor elkezdett oroszul tanulni. Amikor behívóját megkapta, már tűrhetően beszélt a nyelvet. Végre volt valami, ami apja helyesléssel is találkozott, valami praktikus dolog, amit az öreg a javára írhatott. Mert zúgolódása kísérte a fiú legtöbb útját. A fűrészmester, aki fiatalabb korában sokfelé megfordult és az első világháborút is végigharcolta, azt szerette volna, ha fia érettségi után gazdasági-technikai pályára lép, nem sokra tartotta a szobatudósi, tanári, elméleti munkát. Ő azonban inkább az irodalom és a társadalomtudományok felé vonzódott, amit apja kénytelen-kelletlen tudomásul vett.

Érettségi után a budapesti bölcsészkarra iratkozott be.

Egyetemi éveiből nem annyira tanulmányaira emlékszik, vizsgáit egymás után leírta és különösebb nehézségei nem voltak. Inkább a diák-bajtársi egyesület él emlékezetében. Eleinte, mint a hivatásának gyakorlására szolgáló szervezett forma, később, mint olyasmi, amiért olykor pironkodnia kell magában. A szociális kérdésekkel és néprajzi problémákkal való foglalkozás kedvére való volt. Az a nagyhangú politizálás is elragadta eleinte, amely az ország helyzetéért, a nép nyomoráért a trianoni békét, majd a zsidóságot okolta. Később olvasmányai és beszélgetései döbbenetűk rá, hogy az úri nagybirtokról nem beszélnek nekik. Jól hangzott a röpiratokban, hogy „a magyar vasipar a Weiss-Manfréd családé, a magyar textilipar a Goldberger családé, a magyar cukoripar a Hatvani-Deutsch családé — de a nyomor, a tüdőbaj és az egyke a Kiss, Kovács és Szabó családoké”, de miért nem sorolták fel az Eszterházy, Festetich és Pallavicini családokat, amelyek a magyar földet birtokolják?

Egyben még egy éjszakai akcióban is részt vett, amikor feliratokat készítettek a járdákra, falakra és betonkerítésekre. Ő vitte a meszeskannát, malaclópója alá rejtve. Harcszerű alakzatban haladtak utcáról utcára, a sarkokra őrszemeket állítottak, s ha rendőr közeledett valahonnan, annak jeleznie kellett és ők megpucoltak, vagy valamilyenük elébement a rendőrnek és beszélgetést kezdett vele, hogy elterelje a figyelmét az ő mozgolódásukról. Zajki Egont egyszer elkapták és bevitték a rendőrségre, reggel a kapitányságtól kellett kiszabadítását kérni, ahol elnézően mosolyogtak és azt mondták, hogy mások szemfülesek legyenek. Buta, gyerekes dolgok voltak ezek. A szertartásokra is viszolyogva gondol most már, a „táborozásoknak” nevezett gyűlésekre, a karddal való asztalcsapkodásokra és a mementókra, amelyeket az összejövetelek végén mondott valaki. Egyízben „víg-táborozás”, azaz bál volt, és neki kellett volna éppen ilyen mementót mondania. Egy kicsit többet ivott a kelleténél, ezért éjfélkor kiment az épületből, hiába keresték, másnak kellett elmondania a beszédét, utána szemrehányást is tettek neki.

Ha visszagondol eszmélésének útjára, elsősorban az irodalom volt a kalauza és szemnyitó tanítója. Számos program készült az ország újjászületésének tervéről, visszanézve, mindegyük különböző kompromisszumokat tartalmazott, mintha csak a szelet akarta volna kifogni a vitorlájukból, de a tervek mégis mindinkább balra tolódtak, ki tudja, milyen hatásra és meggondolásra. Hogy lelkesedtek annakidején a cserkészek Fiala Magyarság című folyóiratának különszámán! S hogy túlhaladott rajta az idő, amikor a

Márciusi Front programjával megismerkedtek! Elképzelhető, hogy erre is úgy néznek vissza majd, mint az első tapogatózó lépésekre?

Valami mégis készült ebben az országban, az erjedés napról napra nőtt. A diákszervezetek vagy formálissá váltak és elnéptelenedtek, vagy népi tartalommal telítődtek.

A háború mindenképpen aggasztó volt. Világos, hogy német győzelem esetén az ország függetlensége egészen elvész, kérdés, hogy területe megmarad-e, nem egy térkép jutott hozzájuk, amely a Dunántúl nagy részét német területnek tüntette fel. A visszacsatolt országrészek súlyos érvet jelentettek a német-olasz tengellyel való együttműködésre, bár látnivaló volt, hogy a szocializmustól való félelem elsősorban a nagytőkés és nagybirtokos osztály félelme, a gazdasági és politikai hatalom féltése. Megtalálták a módját, hogy mindezt nemzeti érdekként emlegethessék, nem sok hitellel, de a terrorral szemben nem volt elég erő a szembenállás kifejezésére és az ellenállás megszervezésére. Feltámadt a „két pogány” elmélet. Kis nép, tragikus sorsú, az egyik nagyhatalommal mindig össze kell fognia a másik ellen, hogy megmaradhasson. És beszéltek szövetségi hűségről is, vállalt kötelességek teljesítéséről, mint nemzeti jellemvonásról.

A katona parancsra vonult be és ez szabta meg minden cselekedetét. Doktor Csupor Ádám is bevonult a Farkasra kihelyezett zászlóaljhoz, megkapta a kincstári ruhát, a másodmagával szállásul szolgáló parasztszobát és a beosztást. A zászlóaljtörzsbe került, csapatcsendőr-tiszthelyettesnek. Azt sem tudta, hogy ez mi fán terem. Valami zászlóaljtörzs-lógós beosztás, gondolta, annál több ideje lesz körülnézni majd az idegen országban. Egyáltalán, bizonyos-e, hogy Oroszországba viszik őket? A katonát nemigen tájékoztatják előre semmiről, a hírek ellentmondanak egymásnak és napról napra változnak. Egy bizonyos, SAS-behívóval lepték meg őket azokon a márciusi napokon, s ez hadiszolgálatot jelent. Bár ezt a háttérországban és a front mögött is lehet teljesíteni. A tiszteknek állítólag szűnyogháló beszerzését is ajánlották, ebből sokan arra következtettek, hogy Afrikába viszik őket. Meg kellett szokni a bizonytalanságban való életet, a jelen pillanatok élését, mindenféle tervezgetés nélkül. Nehéz sors ez, kivált azoknak, akik szellemi életet élnek. De az ember alkalmazkodó képessége szinte korlátlan.

Csupor hadapródnak egyelőre nem sok dolga akadt. A zászlóaljtörzset kellett összefognia, ezt a vegyes, szakácsokból, mesteremberekből, egészségügyiekből és lovászokból álló, együtt csak elvonulások alkalmából látható alakulatot, amelynek tagjait a legtöbbször illetik bizonyos fajta nőkre alkalmazott szóval. Ez az összefogás inkább azt jelentette, hogy lajstromba vétesse a maga részére és a csukló-, illetve tisztelgési gyakorlatok megtartásáról gondoskodjék.

Öröme szolgál, hogy megismerkedett néhány derék emberrel bajtársai között, s itt elsősorban Virág Mártonra és Doma Istvánra kell gondolnunk. Mindketten abba az új értelmiségi körbe tartoztak, amely már kinőtt a sírvavigadó magyarnóták és link dzsentriszkedések világából, pontosabban sosem tartozott bele, mert többé-kevésbé a népből származott. Ez ugyan magában véve nem jelentett sokat, a nép fiai bámulatosan tudtak alkalmazkodni ahhoz a körhöz, amelyhez felnőttek. De ők komolyan vették a nép felemelésének szándékát, a Bartók—Kodály, Szabó Dezső—Móricz Zsigmond, majd a népi írók vezetett láthatatlan mozgalomhoz tartozónak vallották magukat. Egyelőre még kisebbségben voltak, különösen olyan testületben, amilyen egy zászlóalj tisztikara. Már ezért is hamar egymásra találtak. Egy ilyen terep arra is alkalmasnak látszott, hogy erjesztő kovászai legyenek benne a haladásnak. Ezt minden külön elhatározás nélkül, a szavaikból és tetteikből kisugárzó erő mértékével, úgymint teljesítették.

9.

Szép András, a második század harmadik szakaszának parancsnoka, születésnapját ünnepelte. Két liter meghatározhatatlan eredetű pálinkát és egy üveg likőrt sikerült szereznie a német kintinban. Később Csupor Ádám is hozott egy üveg vodkát. A bunkerban félni lehetett, hogy lángalobban a szeszgőz, valahányszor a fiúk cigarettára gyújtottak. Itt volt elsősorban Doma zászlós, a szomszéd negyedik szakasz parancsnoka, Virág Márton az első századból, hosszabb-rövidebb időre beugrott Tömböly hadnagy, Soltész, Bíró Péter, sőt Gráf hadnagy és Reiter zászlós is.

A legények a bunker lépcsőjén ültek, mint a verebek, csendesen iddögáltak és lesték a tiszt urak óhajait. Doma István legénye aggodalommal tekingetett befelé, mert úgy látta, gazdája kissé elérékenyült, és ez nem volt jó jel. Csupor hadapród kijött vizelni az imént, rákacsintott és megkérdezte: — Hogy vagy, Mihály? — Befelé menet még figyelmeztette, hogy legyen készen.

Doma zászlós nem volt iszákos természetű. Egy-két pohárka pálinka, egy kis bor, sör még jólesett neki, olykor, kiszámíthatatlan esetekben, egy liter bort is megivott, anélkül, hogy bármi baj származott volna ebből. De ha valami oknál fogva elszomorodott ilyenkor, kész volt.

Az ivászat délután öt óra tájt kezdődött. A nap még szépen sütött, a bunker lépcsőjén besurrantak sugarai a földmélyi lyukba is, vastag kötegekben tették láthatóvá a dohányfüstöt. Az első kupica itóka kellemes ízét nem lehet utólélni. Virág Márton és Doma Pista jött elsőnek, Szép András velük koccintott legelőször. Arra ittak, hogy mielőbb otthon találkozhassanak, a Kakukk vendéglő teraszán, egy ilyen tavaszi napon, békében. A hangütés eleve megszabta a társalgás további menetét, csakhamar sor került a „magyar sorstragédia” taglalására, az értelmetlen és semmi jót nem ígérő háborúra, amelyhez a magyarságnak semmi köze sincs. Hol a végveszély érzete, hol a bizakodó virtus kerekedett felül, főként egy-egy nóta nyomán. Mert hamarosan dalolni kezdtek. Doma zászlós nagyon szerette a katonanótákat, de mindhárman szerelmesei voltak a népdaloknak, nagyon sokat tudtak, egymást kápráztatták el és versenyezve dalolták egymásután a feledésbe hulló dalokat. A legények egyik-másikba beledúdoltak, ha véletlenül otthonról ismerték, de leginkább csak foszlányokat őriztek magukban, nem tudták, hogy a tisztjeik is könnyből ismerik a nóták legtöbbjét. No, egy-egy virtuskodó katonadal — a bizalomkeltő nem is a szövegében, hanem a dallamában volt föllelhető —, egy-egy vidámabb nóta az őserőbe vetett hitet ébresztette föl a dalolóknak, hogy a következő dal szomorúsága megint a keserves magyar sors példázója legyen szívükben. Doma zászlós felállt és pohárkáját magasra tartva beszélt arról, hogy az ő feladatuk ebben a méltatlan és erőszakos időben arra vigyázni, minél kevesebb vérvesztéssel ússzák meg a háborút. Erre ittak éppen, amikor Gráf hadnagy megérkezett Reiter Tóforral. Ők akkor egymásra néztek, vajon hallották-e a hahotázva érkező jövevények mindazt, amit Doma elmondott, de viselkedésükből úgy látszott, nem hallottak semmit s ez megnyugtatta őket. Kis időre egészen más irányt vett a társalgás, az új vendégeknek nem sok közük volt mindahhoz, amiről itt eddig szó esett. Diákkorukat emlegették, régi mulatozások emlékeit elevenítették föl és a katonaelet durva és trágár humorával traktálták egymást. Gráf hadnagyék egy negyedóra eltelté után távoztak, s egy kis hallgatás után ott folytatódott a beszélgetés, ahol abbahagyták az imént.

A front csendes volt, a bunker előtti drótkadályon maradak ültek, a távoli moraj, amit itt a földben olykor hallani lehetett, nem zavarta őket. Doma Pista a zsebébe nyúlt és elővette azt a kockás füzetet, amelybe minden szabadidejében jegyezni szokott. Naplót írt, de olykor verset is. Most, hogy kinyitotta, egy parasztház töltőtollal megrajzolt képe tűnt a fiúk elé.

— Mutasd! — mondta érdeklődéssel Virág zászlós.

Kissé szabódva mutatta meg, de jól esett érdeklődésük.

— Nagyszerű! — mondta Márton.

Ő visszakérte a füzetet, mondván, hogy nem ezt akarta megmutatni, és kinyitotta egy hosszú versnél, amit nemrégiben írt. Afféle önéletrajz-szerű áttekintése volt mindannak, amit átélt eddig ez a nemzedék, a szegénység és reménytelenség esztendeiben, az útkeresések és okos viták, a kibontakozó tervek, remények és a mindezeket kettészelő háború döbbenetében fogant ritmikus sorok beleringatták őket saját belső világukba.

*Barátaim, kikkel vitáztam,
kikkel okosan, szépen, bátran
vitattuk meg a haza sorsát,
mondjátok: sokszor gondolunk rád!*

szavaltá kissé monoton hangon, de a litániák és szertartások megejtő erejével. A vers végigtekintett a frontra vezető úton, az éhező ukrán gyerekek és munkaszolgálatos lányok nyomorúságát idézve. A végén az otthoni szájhősök, a győzelem képmutató megszállottjai is megkapták a magukét:

*Kacaghatnék, inkább megvetlek,
ahogy ti tán a tetveinket
utálnátok, úgy én, heréket.
A föld nehezebb csak, hogy éltek.*

Látnivaló volt, hogy a zászlós — nem függetlenül az eddig elfogyasztott szesztől — könnyekig megindul felolvasás közben. S amikor befejezte a verset, a szomorúság egészen elbágyasztotta, forogni kezdett vele a föld és egyszercsak lefordult a lócáról. Mihály, a tisztilegény, aki az ajtóból régóta figyelte, hozzáugrott és fölemelte a földről, elült vele a pricc szélére, fejét dörzsölgette, babusgatta.

— Édes kis gazdám! — mondta kétségbeesetten és segélykérően nézett a tisztekre.

Márton a kettejük legényével hazavitte, lefektette bajtársát, de amint vízszintesbe került, megint forogni kezdett azzal a világgal, felugrott és kiszaladt a bunker mögé, megkönnyebbülés végett, legénye ijedten tartotta a fejét, jajgatva és sopánkodva. Szegény jó zászlós úr, szegény kis gazdám! Végül, kiadván magából a felesleget, a zászlós lefeküdt és elaludt, most már nem volt baj.

Mikor Márton visszatért Szép András szakaszparancsnoki fedezékébe, a fiúk már szerteszéledtek. A huszonnyolcadik születésnapját ünneplő „házigazda” sem volt a bunkerban, csak a magáramaradt tisztilegény takarította el a felelőtlen órák hulladékait. A füst még vastagon ült az odúban, nem lehetett keresztvázat csinálni sehogy.

— Hol a gazda? — kérdezte Márton.

— Elkísérte a vendégeket — mondta a legény.

Szép András nem szeretett egyedül lenni, ez volt a születésnap elhajlás indítéka, nem az, hogy ünnepeltetni akarta volna magát. Keserűszívű fiú volt, szája két zugában egyre mélyülő két ráncsal, csak társaságban oldódott föl egy kissé, a közös gond és öröm csiholta emberré. Annyira rákövesedett a magány, hogy élénk és vidám így sem lett soha, de legalább elvegyült a többivel, nem állt ki a maga szomorúsága sziklaszerű tömbjével.

„Jóraláló fiú, többet kellene foglalkoznunk vele” — gondolta Virág Márton és elindult maga is a falu felé.

Akkor füttyült el fölötte az első gránát, amikor a segélyhelyhez ért. A távolodó, sípoló hang egyre mélyült, a robbanás azon a tájékon csapott fel, mint egy recsegő ablak, amerre az ő szállása volt. Alig ültek el hullámgyűrűi a felkavart levegőben, amikor pukkant megint az égalj kelet felől, s az átívelő füttyező nyugati mélypontján újabb csattanás szakította fel az ég kerek félgömbjét.

„Talán az a szerencsém — gondolta Márton —, hogy hazavittem Doma Pistát.”

Új s új kilövések és sűrűsödő füttyeszálak húztak át az égen, feje fölött, becsapódásaikkal megtűzdelve a falut. Felvillant keleten az ég, tűzbeborították a robbanások a nyugati eget, mintha az ég két széle háborúzna egymással. Egyelőre hosszúak a lövések ahhoz, hogy Mártonban kárt tehessenek, de úgy gondolta, hogy be kell húzódnia a doktorhoz, míg megszűnik a tüzérségi tűz.

A doktor szobája közepén üldögélt, látszólag egykedvűen. Rudi, a legénye, az ajtóban jajveszékelt, az udvaron elkészített óvóhelyre hívta gazdáját.

— Eredj csak magad, ha félsz! — mordult rá az orvos és cigarettára gyújtott.

A becsapódó gránátok nyomán megrezdült a föld, a poharak csörömpöltek a polcon, az ablaktáblák pattogtak, por és agyagtörmelék hullt a mennyezetről. Márton megállt az ajtóban, az öreg Rudi majd feldöntötte, amikor újból csattant a gránát. „Tizenötös lehet” — gondolta a zászlós, amint hátrafordult a bunker felé menekülő tisztilegény után. — „Minden csicskás ilyen gyáva?”

— Szervusz, dokikám! — üdvözölte az orvost, aki láthatóan megörült neki, mert mosolyogva emelte rá dióbarna szemét.

— Kerülj beljebb! — kiáltotta vidáman.

A szemközi székre mutatott s csak akkor állt föl, amikor a zászlós leült, hogy egy kis palinkát hozzon. Márton tiltakozni sem tudott, előtte volt a félig töltött alumíniumpohár.

Doktor Gönczöl Sándor orvos-főhadnagy néhány évvel idősebb volt Virág Mártonnál. Természetesen tartalékos volt, abból a fajtából, akit a tényleges tisztek sosem ismernek el igazi katonának, annyira civil minden mozdulatuk. Orvosnak még hagyján — legyintenek aztán és beburkolóznak kaszt-göggjükbe, mint egy aranyos köpenybe. Pedig a doktor alapjában véve igazi férfi volt. Tempós nyugalma többet ért minden sarokcsattogtatásnál, barna, napsütött arcából, keskeny bajusza alatt bujkáló mosolyából magabiztos lényének ereje sugárzott, jótékony hatást árasztva környezetére. Annak idején, a finn–oros háborúban önként vett részt, egy kegyetlen telet élt át a karjalai erdőkben. Azóta benne is alábbhagyott a lelkesedés. Kötelességből végezte dolgát, orvosnak sem volt olyasvalaki, akit a katonáorvosokról szóló tréfák földidezhetnek, lelkiismeretesen és kitűnően ellátta feladatát. De ahogy itt ült szobája közepén, a füttyülő gránátok röppályáinak burája alatt, ingujjban, olyan volt, mint egy Afrika-utazó, aki sokkal többet tud az emberi természet, a hatalom és a varázslat lélektanából, hogysen mosolygás nélkül tudná nézni a világot. Fatalista volt, s ebben Márton, aki ugyancsak kezdett hinni a végzetben, tanítványa sem lehetett volna. Nem csinált nagy ügyet az emberi életben, végiggürcöli az ember, mert muszáj, de minek ehhez ideológia.

— Merre jártál? — kérdezte a zászlóst, amíg újratöltötte a poharakat.

— Szép András születésnapját ünnepeltük — mondta Márton.

— Nocsak! Hány éves a fiú?

— Huszonnyolc — mondta Márton —, azt hiszem, huszonnyolc.

— Amikor én huszonnyolc éves voltam — mondta a doktor és elnézett dióbarna tekintetével a semmibe, amiben színes és kavargó múltját vélte látni —, körorvos voltam Tölgyesen és egyszerre három kedvesem volt.

Mosolya úgy csillogott a mécsvilágnál, hogy el kellett feledkezni a tüzérségi tűzről is. Igaz, hogy az szűnőben volt, de akkor éppen végighasította az eget egy éles füttyező és néhány pillanat múlva a becsapódás is belereccsent az estébe. A doktor éppen csak feltekintett abba az irányba, de nem hagyta zavartatni magát emlékezőseiben.

— Tudod te, hogy mire képesek az alacsony, kicsit lőcslábú szőkék? Amikor átkarolják gerincedet, azt hiszed, felszívnak, elolvadsz, megsemmisülsz! Látom, nem sokat értesz te még ehhez! Pedig jó lett volna, ha eddig megtapasztalod, ki tudja, lesz-e időd még.

— A gránátok, úgy látszik, elfogytak mára — mondta Márton.

Mindketten belehallgattak a sötét éjbe.

Léptek döngtek az ablak alatt, az ismeretlen rendeltetésű csoport a ház végén elkarnyarodott, mintha meg akarná kerülni a házat.

— Azt hiszem — mondta Márton —, most megy ki az éjfél előtti járőr.

Valaki bekopogtatott, de nem várt feleletet. A szélesre tárt ajtón bejött egy felkötött karú őrzetű. Mögötte két ember egy hordágyat cipelt lihegve. Letették a szoba közepén.

A doktor fölállt, Márton felugrott. A hordágyhoz léptek.

— András! — kiáltotta Márton.

A hordágyon fekvő katona meg sem mozdult. Az orvos hozzálépett, megfogta csuklóját, fölébe hajolt, véres lett a fél arca.

— Már nincs benne élet — mondta.

Szép András, a második század harmadik szakaszának parancsnoka, halott volt. Éppen azon a napon érte a vég, amikor betöltötte életének huszonnyolcadik évét.

Az orvos kigombolta a halott ingét és megkereste a nyakában függő halálcédulát. A zsinórt ollóval vágta el, hogy levehesse az alumíniumtokot. Az asztalra dobta és parancsot adott az embereknek, hogy vigyék ki a holttestet. Aztán eszébe jutott, hogy a zubbonyzsebet is megnézzé, ahol iratait tartja az ember. Egy zsebnaptár és néhány levél volt mindössze a zsebben. Kivette, megtapogatta a másik zsebet is, aztán a papírokat az asztalra tette, a halálcédula mellé. A halottat kivitték.

— Ennyi marad egy emberből — mondta Márton, az asztal felé intve.